

ქართული სუცეცია
გ-სო საქსო
10'

ქართლის ცხოვრება

ტომი

IV

ბატონიშვილი ვახუშტი
აღწერა სამეფოსა
საქართველოსა

ტექსტი დადგენილი
ყველა ძირითადი
ხელნაწერის მიხედვით
ს. ყაუხჩიშვილის მიერ

სასელმწიფო გამომცემლობა
„საბჭოთა საქართველო“
თბილისი 1973

[წინასიტყვაობა]¹

ღმერთმან სიბრძნითა თვისისა მოწყალებისათა, გამოუთქმელი-
 თა და მიუწდომელითა, დაბადა კაცი. და ვითარითა მოწყალებითა!
 რამეთუ მიწისაგან შექმნა ცხოველად, სულიერად, სიტყუერად, უკუ-
 დავად და განაშუენა იგი სახოვნებითა და განაბრწყინვა იგი მადლი-
 თა თვისითა უბრწყინვალესმზისა, და ვარსკულაფთა, და მნათობთა, და 5
 შეუმკო ქუეყანა ყოველისა შუენიერებითა: მრავალთა ნერვთა მყვავი-
 ლოვანებითა და სურნელთა ფშოთათა, და მდინარე-წყაროთი მომ-
 დინარეთა, და უმეტეს ზღუათა სივრცელითა, და მას შინა მრავალ-
 თა ჭალაკთა მშუენთა, და ცხოველთა და თევზთა სხუადასხუა გუართა
 სისავსითა, და ჭმელთა ზედა პირუტყუთა და ნადირთა, და მჭეცთა 10
 განთვთვებულითა, და მფრინველთა უმეტეს გუართა სიმრავლითა და
 კეკლუცობითა და მშტვენარებითა სასმენელობათათა, კუალად ვარს-
 კულაფთა მნათობთა ბრწყინვალეებითა; განათუ ამითიცა არა კმა
 ჰყო, არამედ სხუა უქმნა უმაღლეს ქუეყნისა, ვითარცა დალიჯი სა-
 მეუფო და უშუენიერესი ყოველთავე ამათ ქმნულთა, — იგი არს 15
 სამოთხე; და დაჰბადა მას შინა ადამ და კუალად მოწყალებითავე
 გუერდისა მისისაგან უქმნა შემწედ ევა, და დაადგინა სამოთხესა მას
 შინა უკუდავი, უზრუნველი, ნებსითი და უვნებელი, და დაუმორჩი-
 ლა მას ყოველნი ქმნულნი ცასა ქუეშენი, ვითარცა მისთჳს ქმნულნი
 სრულიადი; და დაადგინა მეუფედ მათ ზედა, რათა დაიცვას მცნება 20
 მისი და შემდგომად მიიღოს უკუდავი, უკანასკნელი, უდიდესი კუა-
 ლად დიდება ღვთისა. არამედ მტრისა ბოროტის მაცთურისაგან ურ-
 ჩებითა ცთომისა მიზეზისათა გამოვარდა სამოთხით და მოეძარცვა
 მადლი და ბრწყინვალეება ღვთისა, და დაშთა ლიტონი კაცი და შეი-

1 თვისითა b. 2 და მიუწდომელითა < b. 3 ცხოველად A. 5 და ვარსკულაფთა b.
 7 წყაროთი A, წყაროთა b. 7-8 მიმდინარითა b. 13 იმითიცა b. 18 უკუდავი < b.
 20 მ-დ A, მეფედ b.

¹ ეს წინასიტყვაობა: «ღმერთმან სიბრძნითა... უბოროტესნი და უუღლოესნი» სხვა ნუს-
 ზებში არაა, მხოლოდ A-შია.

მოსა, მადლისა და ბრწყინვალებისა წილ, ფურცელი ლედჳსა, ესე იგი არს სიზრქე, სიმძიმე და გემოვნება. და შემოუქდა ნდომა ანუ წადილი, ვითარცა კაინ მოკლა ძმა თჳსი აბელ. ამიერითგან იწოდნენ ძენი ღვთისანი და ძენი კაცთანი, ესე იგი არს ძენი გულისთქმისანი და ნდომისანი, და ძენი სულიერისა ღვთისა ტრფიალებისანი. და ვიდრე ნოეს ღრღვნისამდე ესე ესრეთ. სოლო შემდგომად ძეთა ნოესთა, რომელნი ვიდოდნენ კუალთა ძეთა გულისთქმისა და ნდომისათავე, შესძინეს დატევება დამბადებელისა ღვთისა თჳსისა და ქმნეს ნიეთიერნი ღმერთნი: კერპნი უსულონი, უტყუენი და ყრუნი, და თაყვანისცემდენ მას, ვიდრე სრულიად ქუეყანა, ნათესავი ადამისი და ტომნი ნოესნი. სოლო ესე ქართველთა ტომნი, ვითარცა გვაუწყებს მათიანე ჩუენი, იყვნენ ყოველთა ტომთა და ნათესავთა უუბოროტესნი და უუღთოესნი.

ზ ნ ე თ ა თ ჳ ს

d 1^a არამედ ვინაჲთგან აღვსწერეთ ტომობა და ჩამომავლობა¹ ქართველთა ნოეს ძის იეფთაეს თესლისაგან, ვიდრე ქართლოსისა და ძმათა მისთამდე, და განყოფილებანი მათნი და ძეთა მათთა, აწ ვიწყოთ ძუელიდამ ახლადმდე საქართველოსათა ზნეთა, ჩუეულებათა და წესთა მათთა პირველ განყოფილებისა და შემდგომად განყოფილებისა. რამეთუ წესნი მთავრობათა საქართველოსათა არიან დასაწყისითგანვე, ვითარცა ვიუწყებთ: რაქამს მისცა ჰაოს ძმათა თჳსთა წილნი ქუეყანათა, და შემდგომად ქართლოსის ცოლმან ძეთა თჳსთა, და შემდგომად მცხეთოს, და კუალად ეგროს, ბარდოს, მოვაკან, შროს, ლეკოს და კავკასოს, ვითარ წარჩინებულნი მათნი მთავრად ისახელებოდნენ, რამეთუ ცხად არს ადგილითი ადგილთა განყოფილებითა და სახელთა მათთა, რომელნი იწოდნენვე მათ მიერ; და იწოდებოდნენ იგინი ესრეთ მთავრად, არამედ მცხეთას მყოფა უწარჩინებულეს მთავრად, და მამასახლისად, და მოურნედ მათ ყო-

2 შემოუქდა A. 13 უუღთოესნი A. 15 ამ სიტყვით იწყება BRdxya-ნუსხებში ტექსტი. სიტყვები „ტომობა და შამომავლობა ქართულთა“ სწერია წითლით, როგორც სათაური (B-ნუსხის სათაური: ტომობა და ჩამომავლობა ქართველთა და ცხო]რება მათი, რომელსა ეწოდების წიგნსა ამას ცხორება ქართლისა). 16 იეფთაეს A, იეფთის B, იაფთის (Rd). 17 აწ (ზნეთათჳს) R. 18 ახლათამდე B. 18 საქართველოსათა Rd, საქართველოს B. 19-20 და შემდგომად განყოფილებისა <Bd. 20 რამეთუ] რათა B. 20 წესი R. 21 ვიწყებთ B. 21 რაქამს R. 21 ჰაოსმან R. 22 და შემდგომად <B. 23-24 მოვაკანი d. 24 შროს BRd. 25 ადგილად B.

¹ სიტყვებით „ტომობა და შამომავლობა“ იწყება ტექსტი ნუსხებში (A-ს გარდა) იხ. აქვე სქოლიო 15.

ველთა ისახელებოდა. არამედ სარწმუნოება მათი იყო ერთისა დამ-
ბადებელისა ღვთისა თაყვანისცემა, და ფუცვიდიან ქართლოსის სა-
ფლავსა. ზნენი აქუნდათ პირმტკიცობა, მტერთა ზედა ერთობა, თა-
ვისუფლებისათჳს მწნედ ბრძოლა, მაგრად ღგომა მისთჳს, ციხე-სი-
მაგრეთა და ქალაქთა შენება, მაგრება ქუეყანისა, ერთისა ცოლისა 5
ქრმობა, რამეთუ მოიყვანიან თჳს-თჳსთა თანასწორთა: მთავარნი
R2 მთავართა, აზნაურნი აზნაურთა და უმცირესნი უმცირესთა; და ამის
მიერ არა იყო მრავალცოლობა, ვითარცა ვიხილავთ ქართლოსისასა
და სხუათაცა. არამედ, გარნა თუ მრავალ მთავარ იყვნენ და ოდეს-
მე განდგიან თჳს-თჳსად, გარნა მარადის გარე მტერთა თჳსთა ზედა 10
ერთობდენ და მორჩილებდნენ მცხეთელ მამასახლისსა და, შეერთბა-
B2 მებუღნი, თჳსთა ქუეყანისათჳს მწნედ იბრძოდიან. და იყვნენ მრავალთა
წელთა წესთა ამათ ზედა. ხოლო შემდგომად დაივიწყეს ღმერ-
თი დამბადებელი თჳსი და თაყვანის სცემდნენ მზესა, მთოვარესა,
ვარსკულავთა და ნივთიერთა და პირუტყუთა, და შემოვრიათ გარე- 15
განნი წარმართნი: სპარსნი, თურქნი, ასურნი და ბერძენნი, და შემ-
დგომად ურიანი, და იტყოდნენ ესეოდენითა ენითა; და უმეტეს დაი-
ვიწყეს დამბადებელი თჳსი და წესნი და ჩუეულებანი თჳსნი, და იქმ-
ნენ ყოველთა წარმართთა უწარმართესნი და უუსჯულოესნი, რამე-
თუ არღარა უწყოდნენ ნათესაობანი და შერეულ იყვნენ შეყოფითა, 20
ვიდრე წარწერადცა უცხთა¹. და კუალად შესძინეს ამას ზედა, რა-
მეთუ, რა მოკუდის ვინმე კაცი ანუ ბრძოლასა, — მეორე ივასხის და
A6 შესჯამდიან, ხოლო უკეთუ არა, თჳთ შესჯამდიან, ვითარცა იტყჳს:
„კარსნელთა მართებს კოდმანელთა ხუთი მკუდარი ღღედმდე“. კუა-
ლად სჯამდიან ყოველსა ცხოველსა სულიერსა არაწმიდასა. გარნა 25
იყვნენ მცხეთელ მამასახლისის მორჩილებასა ქუეშე და ერთობდენ
მტერთა თჳსთა ზედა მრავალსა წელსა.

1 ისახედებოდა R. 3 პირმტკიცობა AB, პირმტკიცობაჲ Rd. 3-4 თავისუფლება-
თათჳს B. 3-4 ციხე-სიმაგრეთა < B. 5 და] ად B. 6 ქრმობაჲ m. 6 რამეთუ] რომელ B.
9 და სხუათაცა R. 9 იყვნენ d. 11 ერთობდნენ R, ერთობდეს d. 11 მცხეთის BRd.
11-12 შეერთბანებულნი R, შეერთებულნი B. 12 თჳსისა B. 12 ქუეყანათათჳს R, 14 სცემ-
დეს R, ცემდენ d. 15 პირუტყუთა AB, უსიტყუთა Rd. 15-16 გარეგანი A. 16 სურნი B.
17 ენითა < R. 18 თჳსი R. 19 წარმართთა < B. 19 უწარმართესნი B, უუწარმართესნი cet.
20 უწყოდენ Rd. 20-21 შეყოფითავე B (ვე = ვიდრე). 22 ბრძოლასა + ანუ თჳსით ღღით R.
22 მეორემან R. 23 არა] არავინ ივასხის R. 23 უკეთუ, არა თჳთ ლო მ., უკეთუ არა თჳთ b.
23 იტყჳს] პოქმულ არს R. 24 კანსელთა AB. კარსნელთა Rd. 24 კოდმანელთი R. 25 არ-
წმიდასა A. 26 ერთობდიან B. 27 მტერსა Ad, მტერთა R. 27 წელსა < d.

1 ჩართულია სათაურად: ძმ. მთავარ მკუდრის ჳამისათჳს R.

ხოლო¹ შემდგომად შემოვიდა ალექსანდრე მაკედონელი. ამან მოსრნა შემოსრულნი წარმართნი სრულიად, თვნიერ ქართლოსიანთა და ურიათა გუართა, არამედ ურჩნი თვსნი ქართლოსიანნიცა, ვითარცა ფარნაოზის მამა, ბიძა და სხუანიცა, და განწმიდა საქართველო ესევეთართა უკეთურებათაგან, რამეთუ გვაცნობებენ სარკინოზით ლტოლვილნი დიდონი, რომელნი აწამდე წესსა მას ზედა R 3 ჰდგანან, თვნიერ კაცის ჭამისა. ხოლო ალექსანდრემ დაუდვა რჯული საქართველოთა ერთისა დამბადებელისა ღვთისა თაყვანისცემა, და [d 1^b მზისა, და მთოვარისა, და ვარსკულა/ვთა პატივი.

კ ე რ ბ თ ა თ ვ ს

არამედ შემდგომად ალექსანდრესა დაუტევა რჯული იგი ერისთავებანი მისმან აზონ და აღმართნა კერპნი გაც და გაიმა, და ათაყვანა სრულიად საქართველოსანი, და ასწავებდა ზნესა და ჩუეულებასა თვსსა.

ხოლო მოიკლა აზონ ფარნაოზისაგან, და გამეფდა ფარნაოზი. ამან საშუალსა გაც და გაიმისა ამართა სახელისა თვსისა კერპი არმაზ მთასა ზედა და ჭევსა შიქნა, ქართლოსის საფლავსა ზედა, რვალისა, დიდი, ცმული ოქროს ჯავშნითა, რომელსა სხდნენ თუალნი ქვათა ძვირფასთა მნათობელთა და გვრგვინი თავსა მისსა ეგრეთვე მნათობელთა ქვათა, და ათაყვანა მას საქართველოსანი და დაუდვა დღესასწაული მისი, რომელი ქუემორე ითქმის, ხოლო შემდგომთა მეფეთა შესძინნეს კერპნი ზადენ, და აფროდიტე, და სხუანი. არამედ ესე არმაზ უდიდესი იყო ყოველთა ღმერთთა. ხოლო მეფისა განწესებისა შემდგომად აქუნდათ სარწმუნოდ ღმერთნი ესენი, და მტკი-

1 მაკედონელი A. 2-3 ქართლოსიანთასა B. 3 თვსნი და] თვსლნი BR, თვსნი A 5 ესევეთართა] ესე ვითარცა B. 5 უკეთურებათაგან A. 5-6 სარკინითი ბ რ ო ს ე (8, 1), სარკინოზით codd. 6 ვლტოლინი R. 7 ჰსდგანან Rd. 7 ალექსანდრემ A, ალექსანდრემან R, ალექსანდრე d. 8 საქართველოსათა R. 8 თაყვანის (<ცემა) B. 8 და] ხოლო R. 9 ვარსკულავთა + და სხუათათვს R. 10 სათაური <Bd. 11 ალექსანდრესსა R. 12 აზონმან R. 12 აღმართნა Rd, ამართნა AB. 13 ზნესა] მზესა d. 15 ფარნაოზისაგან... ფარნაოზ R. 16 საშულ BRd. 16 გაიმისა] გაისა Bd. 16 კერპნი B. 16-17 არმაზე Rd, არმაზის B. 18 სხდნენ Rd. 18-19 თუალნი ქვათა] ქუანი d. 19 თავსა + ზედა Rb. 20 მნათობელთა AR. 20 ქუათანი R. 21 შემდგომთა ჩვენნი კონ., შემდგომად codd. 22 აფროდიტი Rd. 23 ყოველთა A, კერპთა d. 24 ესე R,

1 სათაურად: შემოსლვა ქართლად ალექსანდრე მაკედონელისა R.

ცელ დგნენ სარწმუნოებასა სიყუარულსა ზედა, და არა თაყვანის-
სციან სხუათა ვიეთთამე ღმერთთა (რომლისათჳს გვაუწყებს მაიქან
სპასჳეტი, და მეფე მირიან, ოდეს ეზრახვის დიდებულთა თჳსთა წმი-
დის ნინოს შუერაცხებისათჳს).

მ ე ფ ე თ ა თ ჳ ს

5

ხოლო ჩუეულება აქუნდათ ერთისა მეფისა მორჩილება და სარ-
წმუნოდ მის მიმართ ყოფა, და ჩანომავალთა და გუართა მეფეთათა
შემდგომად მისა გამეფებად, რამეთუ შემდგომად მამისა ძე და არა
სხუა გუარი, არცაღა თუ გამორჩევით; არავისა მონებდნენ თჳნიერ
მათთა ანუ წულთაგან ანუ ასულთაგან, უკეთუ არა დაეტევის წული
(ვითარცა იტყჳს იგივე მაიქან სპასჳეტი, და იხილვების მატთანესა
ჩუენსა).

წ ე ს თ ა თ ჳ ს

ხოლო წესნი აქუნდათ: რამეთუ კერძთა მღუდელთა პატივნი და
რიგნი იყვნენ ცალკერბად, ვითარცა სულიერთა. ხოლო სოფლიერ-
ნი: პირველი ერისთავნი, ბ^ა მთავარნი, გ^ა აზნაურნი, დ^ა ვაჭარნი,
ე^ა მსახურნი, ვ^ა მუშაკნი-გლეხნი.

წესი ერისთავთა იყო მეფისა მიერ განწესება ქუეყანათა
მიმართ და მის მიერ მოურნეობა. სამართალი და ლაშკარნი მის
ქუეყნისანი მის ქუეშევე იყვნენ, და იგინი მოჰკრეფდნენ ხარკთა სა-
მეფოთა. ხოლო ესე ერისთავნი დაიდგინებოდნენ მთავარნი და წარ-
ჩინებულნი, და ძენი მათნი შეცვალებით.

ხოლო წესი მთავართა იყო გუარი და შთამომავლობა,
ქართლოსიანობა და პატივი მისი. ხოლო უკეთუ მეფისა წესსა შინა
იყო იგი, უმეტეს პატივი-იცემოდა. არამედ მთავრისა ჯერ იყო, რა-
თა აქუნდეს ჩამომავლობა და გუარი იგი და ამის მიმართ ციხე-ქალა-
ქი, სიმაგრე და ჭეობანი, და თჳნიერ ამისა არა ისახელებოდა მთავრად.

ხოლო აზნაურსა აქუნდა გუარი და ჩამომავლობა, და სი-
მაგრე რაჲმე მათთა ანუ ბართა, და დაბნებნი, და ძალ-ედვას გამო-

1 ჰსღვენ d, ჰესღვენ R. 1 სარწმუნოების d, სარწმუნოებასა და R. 1-5 თაყვანის
სციან Rd. 2 ვიეთთამე ვისამეთა Ad. 4 ნინას R. 7 ~ ყოფა მისსა მიმართ R.
7 შთამომავალთა Rd. 8 მისსა Rd. 9 არავისა R. 10 უკმუ A. 10 დაუტმვის Rb. 11 ვი-
თარც, თ. ლო მ. (შდრ. ზემოთ 83. 1,4). 11 იგი უ^ა R. 14 პატივი Rd. 19 ამის Rd.
19 ლაშკარნი Rd. 20 ქუეშევე R. ქუეშევე A, ქუეშევე d. 21 დაიდგინებოდნენ Rd. 23 წესნი A.
25 პატივი-იცემებოდა Rm. 29 დაბნებნი A, დაბნებნი Rd. 29 ძალედვას d.

სლვა მარქაფითა, კარავითა და მათითა გაწყობილებითა, და თზნიერ ამისა არა იწოდებოდა აზნაურად.

ხოლო ვაჭართა პატივი იყო აზნაურისა ქუემორე და ვიეთ-თამე სწორი.

და შემდგომად პატივი მსახურთა მეფისათა, გლეხთა მე- 5
თა, და მერმე ჩინებულთა მათთა წესისა მიერ პატივი მსახურთა მათთა.

და შემდგომად ამათა — მუშაკთა-გლეხთა. რამეთუ სისხლნიცა ეგრეთ სდიოდათ ჩინებისა მათისა მიერ: ზეიდამ ქუეით ნახევრად ანუ ქუეიდამ ზევით ერთორად. 10

ლაშკართათვს

ხოლო ლაშკართა წესნი აქუნდათ: მეფეთა ჰყვა როქითა, რაოდენი ძალ-ედვა, სპანი მცველად თვსად, ვითარცა იტყვს მირიანისასა და აღმაშენებელისასა ათასსა მარადის მცველად მისად, და დავითთასა, არღარა განიყოფოდა საჭურჭლე სპათა ზედა, და პატივი 15
ამათი იყო სსუა. ხოლო სსუანი სპანი იყვნენ ქუეყანათაგან და ერისთავთა ქუეშე დაწესებულნი, რომელთა მოუწოდიან ქამად.

საჭურველთათვს

ხოლო საომარნი საჭურველნი აქუნდათ: ჯავშანი, სვაფთანნი, R5 პოლოტიენი, საბარკულნი, მუზარადნი, ჩაბალახნი, ვმაქნი, სანჯალ- 20
ნი, ლახტნი, ჩუგლუგნი, გურზნი, ოროლნი, შუბნი, ხიშტნი და მშულდისარნი. არამედ ისარი ბოძალი დიდთა ნადირთათვს, ქეიბური მჭეტათვს, სარჩა და ქიბორჯი წვრილთა ნადირთათვს, და სამუდამოდ აქუნდათ; ხოლო კაპარჭის ისარი, რომელ არს საყალბო, 25
ომსა-ბრძოლასა შინა.

სამართლისათვს

ხოლო წესნი სამართლისა და შერისხვისათვს აქუნდათ: სისხლი, ჯრმალი, შანთი, მდულარე და ფიცი.

1 კარვითა A. 1 მათთა Ad. 11 ლაშკართათვს Rd (სხვა სხვაგანაც). 13 რაოდენ ძალედუთ ძ. 14 მისად] მისდა d. 14-15 დავითისსა d. 18 საჭურჭლეთათვს bd. 21 ლახტნი < Rbd. 22 ისარნი d. 22-23 და ქეიბური Rm. 23 წულილთა m. 23-24 სამუდამოდ] სამუდამო b. 24 ხოლო < R. 24 ისარნი d. 27 წესი სამართალთა d.

ს ი ს ხ ლ ს უწოდებდენ ოდეს სწორმან მოკლის ვინ ვინმე სწო-
 d 2^a რი. მეფისაგან შერისხვა იყო ანუ სიკუდილი, ანუ გუემა და პატიმ-
 რობა, ხოლო მკულელისა მის თანამდებ იყო, რათა დაეურვა თეთ-
 რითა და საქონლითა პატივისა და წესისა მისისა სისხლი. ხოლო უკე-
 თუ უმაღლესმან მოკლის უმცირესი, დაუურვის სისხლი, ხოლო უმ- 5
 დაბლესმან თუ მოკლის უმაღლესი, დაუურვის სისხლი და განიძის მა-
 მულისაგან რაოდენსამე წელსა; ეგრეთვე დაწინდულთა ქალთა წარ-
 თმისა ანუ დატევებისათჳს ჩინებისა მიერვე დაუურვის სისხლი. ხო-
 ლო სულიერთაგან ამის მოქმედთა ზედა სხუა იყო შერისხვანი.

ხოლო ჳ მ ა ლ ი მეფეთა ლაღატისა შეწამებისა ანუ კერპთა 10
 ანუ, შემდგომად, ეკლესიისა მკრეხელთათჳს, შემწამებელს და შეწა-
 A 7 მებულს ალოცვიდიან მ^რ დღე, შემდგომად შესტურვიდიან ყოველითა
 სატურველითა და შესხნიან ცხენთა ზედა და მისცემდიან თვითონსა
 ცხენოსანსა უსატურველოთა, თჳნიერ მათრაცისა, რომელთა უწოდ-
 ნენ მემათრაცეთ, ჩაგზავნიდიან ასპარეზსა შინა, და იწყიან ბრძო- 15
 ლად შემწამებელმან და შეწამებულმან, და მემათრაცენი იგინი მოაჯ-
 სენებდენ თჳსთა ქამთა შინა ბრძოლასა და სატურველისა წმარებათა,
 და რომელი ჩამოვარდის, განმტყუნდისცა. ხოლო რისხვა მისი: მო-
 კუეთა თავისა და იავარი მამულით და სახლით, არამედ შეწყალები-
 სათჳს აღმოქდა თუალთა. 20

ხოლო შ ა ნ თ ი ქურდთა განმართლებისათჳს: გააჯურვიან
 საჯნისი, ვითარცა ნაკურცხალი, და დასდვიან მაღალთა ზედა, რათა
 მაღლიად შეედვას ქელნი ქუეშე მისსა, და დასდვიან შეწამებულსა ტი-
 ლო ანუ ქაღალდი ქელთა ზედა; იგი მივიდის და აღიდის საჯნისი, და
 წარდგის სამი ბიჯი, და გარდაავდის. მასვე წამს შეუხვივიან ქელნი 25
 სამ დღემდე და შემდგომად სამისა დღისა გაუქსნიან და, უკეთუ დაუ-
 R 6 წვაჲ არს, განმართდის, უკეთუ დამწვარი, მტყუარ.

ხოლო მ დ უ ლ ა რ ე ც ა ეგრეთვე მისთჳს: გაადულიან წყალი
 ქუაბსა შინა, შთაავდიან მცირე რკინა მას შინა, მოვიდის შეწამებუ- 30
 ლი შიშულითა მკლავითა და აღმოიდის რკინა იგი, და წამს შეუხვი-
 ვიან, ვითარცა შანთისასა, ეგრეთვე ამისიცა მართალი და მტყუანი.

2 ანუ^ა < R. 5 დაეურვის Rd. 6 დაუურვის — უმაღლესი < R (ex hom.). 6 დაეურ-
 ვის, Rd. 11 მხრეველთათჳს A, მკრეხელთათჳს, Rb. 12 მ^რ დღე Ab, სამ დღე d, სამს დღეს R.
 14 მათრაცისა R, მათხრახისა cet. 14-15 უწოდდენ Rd. 15 მემათრაცეთ b. 15 შთა-
 გზავნიდიან Rbd. 17 ქამთა] დროთა R. 18 რომელიც d. 20 აღმოხდა A. 26 შემდგო-
 მად < A. 27 და უკეთუ R. 28 ეგრეთვე: მისთჳს (თ. ლო მ.), ეგრეთვე მისთჳს; (ბ რ ო ს ე).
 28 აღადულიან R, აღადულიან b. 30 შიშულისა d, შიშულითა R, შიშვლითა A. 31 დამწვარ R.

ზენი და ჩუულებანი საქართველოსანი

ხოლო ფიცი მამულის ცილებისათვის, მცირე ქურდობისათვის და სსუათათვისცა. დააფიციან მოწმითა რაოდენნი შეხუდის, ხოლო ქურდსა, ავაზაკსა და მძარცველსა ერთისა წილ შუდი მიაციმინიან და, უკეთუ ვინ მესამედ ჰყო, აღმოჰდიან თუალთა და მცირედისათვის მოჰკუეთიან ფერწნი. კუალად, უკეთუ ვინ იწადის მასული ბჭესა მეფისასა ანუ ერისთავსა ზედა და წარჩინებულთა, მოჰკუეთიან ჯელნი, და სსუანიცა მრავალნი იყვნენ.

ჯელისუფალნი

ხოლო ჯელისუფალნი იყვნენ მეფისანი ესენი კარსა ზედა: სპასალარი ანუ სპასპეტი, და ამისი ჯელისანი იყვნენ ყოველთა სავაზირთა თათბირთა პირველობა და ყოველთა ერისთავთა უხუცესობა. 10

სპასალარისათვის

ესევე შეჰკრებდა ლაშკართა და ხარკსა სამეფოსა ერისთავთა მიერ ყოველთა საბრძანებულთა.

სალთხუცესისათვის

აბრამადი ანუ სალთხუცესი, და ამისი ჯელისა იყო სამეფო შემოსავალი და გასავალი; ამან უწყოდა წესნი და რიგნი სახლისა მეფისანი და თათბირობა სამეფოსი, და სახასონი მეფისანი. და ამას ქუეითნი ჯელისუფალნი ამისი დასახედნი იყვნენ, არამედ უმეტეს ეჯიბს ქუემორენი. 15

მსახურთხუცესისათვის

მსახურთხუცესის ჯელისა იყვნენ: სალაშკრო საჭურველისა და იარაღისა მსახურნი მეფისანი და ციხე-ქალაქთა მცველნი სპანი მეფისანი.

2 რაოდენი d. 2 შეხუდის AR, შეხუდის d. 3 ქურდთა ავაზაკთა და მძარცველთა R.
4 მესამედი d. აღმოჰდიან თუალნი d, აღმოჰდიან თუალნი Rb. 22 სავაზირთა Rd.
8-12 ჯელისუფალთათვის და პ-დ სპასალარისათვის RB. 12-15 სათაური > d, სახლთხუცი-
სათვის B. 16 სახლთ-უხუცესი B. 17 გასავალი გამოსავალი R. 17 წესი d, და წესნი R.
17-18 მეფისა A, სამეფოსანი Rb. 18 სამეფოსი < R. 22 მსახურთხუცესის A, მსახურთ-
ხუცესი ამის d. 22 ჯელისანი R.

ზნენი და ჩუეულებანი საქართველოსანი

მონათუხუცესისათჳს

მონათუხუცესისა ჳელისა იყვენ ყოველნი მეფის როქის სპანი, თჳნიერ ციხე-ქალაქთა.

მანდატურთუხუცესისათჳს

R7 მანდატურთუხუცესის ჳელისა იყო: მანდატურნი, ბოქოულთ-
ხუცესნი, ბოქოულნი, მანდატურნი, მებჳენი, მეკრენი, ქონდაქარნი, 5
სარანგანი¹ და ნადიმობის წესი, და წინძლოლა მეფისა, მოწსენება ნა-
დმისა და ამჳედრებულისა ამის მიერ იყო მეფისა.

მეჭურჭლეთუხუცესისათჳს

მეჭურჭლეთუხუცესი, ამისი ჳელისა იყო ყოველნი საქურჭლე- 10
ნი და საუნჯენი მეფისანი, და მას შინა დაწესებულნი.

მსაჯულთუხუცესისათჳს

ამისი ჳელისა იყვენ ყოველნი მსაჯულნი, ბჳენი და ჳევისბერ-
ნი, ჳევის-თავნი, და ესევე სჯიდა საბრძანოსა მეფისასა.

მეჯინიბეთუხუცესისათჳს

15

მეჯინიბეთუხუცესი შემდგომად იწოდა ამილახორი. ამის ჳე-
ლისანი იყვენ: ყოველნი მეჯინიბენი, შიკრაენი, პაიჭნი, ჳინიბნი²,
ჳუნენი, ჳოგნი, რემანი მეფისანი.

2 მონათუხუცესი ამის d. 2 იყუნენ იყო AR. 5 მანდატურთუხუცესი ამის d.
5-6 ბოქოულთუხუცესნი R 6 მანდატურნი < ბd. 6 მეკარენი bd. 7 სარანგნი A, სარანგ-
ნი Rd. 7 წინძლოლა R. 8 აღმჳედრებისა d. 8 იყო < R. 9 საქურჭლეთუხუცესისა-
თჳს d. 10 ამისა d, ამის R. 10-11 საქურჭლენი R, საქურჭლე cet. 11 მეფისანი R,
მეფისა cet. 11 დაწესებულნი + მოლარენი და სტანი მუნდადგინებულნი R. 13 ამისი A,
მსაჯულთუხუცესი ამისა (R: ამისი) Rd. 13-14 ჳევისბერნი + და d. 15 მეჯინიბეთუხუცე-
სათჳს R. 16 ამილახორი d, მილახვარი R. 16-17 ამისი ჳელისა იყო AR. 17 პაიჭნი ქაი-
ბენი d, პაიბენი R. 18 ჳუნენი A.

1 აშიაზე (R): სარანგი არს რაოდენთა კეთილთა უფროსი, რათა მათ მიერ ბორატნი
კაცნი შეშინდნენ (და ვით).
2 ჳინიბი არს მარჯაფა: დ² (=და ვით).

ზნენი და ჩუეულებანი საქართველოსანი

ბ ა ზ ი ე რ თ უ ხ უ ც ე ს ი ს ა თ უ ს

ბაზიერთუხუცესი, ამისი ჭელისა იყო: სრულიად ბაზნი, ბაზი-
ერნი, მეძალღენი, ძაღლნი, ტყეთა და ველთა მცველნი, სანადიროთა
მეფისათა.

ე ჯ ი ბ ი ს ა თ უ ს

d 2^b ეჯიბი, ამისი ჭელისა იყვნენ ყოველნი ტაძრეულნი მეფისანი, 5
და ნადიმსა იგივე მიუგებდა მეფისა წილ, და მასსეტყოდნენ დარბაზის
ერნი რაჲ ენებათ მეფისა მოჭსენებად, და თავისწინაობასა შინა ვერ-
ვინ შევიდის მეფისა, თვნიერ მისსა.

ე ზ ო ს მ ო ძ ლ უ რ ი ს ა თ უ ს

ეზოსმოდლუარი, ამისი ჭელისა იყო: ყოველნი საგანგიონი, მე- 10
ფისა ხარჯნი და წარსაგებელნი, წესნი და რიგნი დარბაზისა, მეფის
ტაბლისა და სანოვაგისა, ანუ სსუათა.

ჩ უ ნ ჩ ე რ ა ხ ი ს ა თ უ ს

ჩუნჩერახი, ამის ჭელისა იყო: მზარეულთუხუცესნი, მეტაბლენი,
მზარეულნი, მეპურენი, მერწყულნი, მგოსანნი, მემწყობრენი, ბუკ- 15
ტაბლაკთა და სსუათა მცემელნი.

მ ე ღ ჳ ნ ე თ უ ხ უ ც ე ს ი ს ა თ უ ს

მელღვნეთუხუცესი, ამისი ჭელისა იყო: მეწღენი და მესასმისენი
მეფისა და ღვნის მნენი.

მ ო ლ ა რ ე თ უ ხ უ ც ე ს ი ს ა თ უ ს

R 8

მოლარეთუხუცესი, ამისი ჭელისა იყო: რაჲცა მეფის თეთრნი
ანუ ლარნი თვსთა საკუთართა ზედა ანუ ქუელის საქმისად უწმდა,
და მის ქუეშე დაწესებულნი მოლარენი.

20

1 ბაზიერთ-ხუცისათვს R. 2 ამის d. 6 ეტუდნენ R. 8 მეფისათანა R. 8 მისსა d.
მისა A. 10 საგანგიონი R. 17 მელღვნეთუხუცესისათვს — ღვნის მნენი < R. 20 მოლარეთ-
ხუცისათვს R. 21 თეთრნი R, თეთრი A. 22 ზედა < R.

ზნენი და ჩუეულეზანი საქართველოსანი

მესტუმრეთუხუცესისათჳს

მესტუმრეთუხუცესი, ამისი ჳელისა იყო: მესტუმრენი. ესენი მო-
აწვევდნენ დარბაზის ერთა, ესენი მოურნეობდენ სტუმართა.

ჯუარისმტვრთველისათჳს

ჯუარისმტვრთველი, ესე მოაწვევდა კათალიკოზთა და ეპისკო- 5
პოზთა, და შერისხვაცა ამის მიერ იყო მეფისაგან.

მდივანთათჳს

მდივანნი, ესენი იყვნენ წესითა უმაღლესნი და უმაღლესნი:
მეფის-თანანი პატივითა უმაღლესნი (ვითარცა იტყჳს: „მდივანსა 10
ჩუენსა ჩოლაყაშვილს არა რაჲ ეკადროს, თჳნიერ დიდისა შეცოდე-
ბისათჳს მეფისა მარჯუენა ცერი მოეჭრას, ამისგან კიდე არა რაჲ“),
სპასალარისა თანასა სსუა, სალთხუცისა თანასა სსუა, მონათუხუცე-
სისა, მსახურთუხუცესისა, მსაჯულთუხუცესისა, მეჭურჭლეთუხუ-
ცესისა, და ეზოსმოდურისა თანათა სსუა. ესენი სწერდენ: უს-
ტარსა, იერლაცსა, პიტაკსა, ენდალმასა, პატრუცაგსა, როარტაგსა, 15
გუჯართა, სიგელთა, ბრძანებათა, განაჩენთა და სსუათა.

ფარეშთუხუცესისათჳს

ფარეშთუხუცესი, ამისი ჳელისა იყო: ფარეშნი, ნოხნი, კარავნი,
ოთახნი, მნათენი და ყოველნი საგებელნი, დალიჭნი, სკამნი, საფარ- 20
მელნი, სრა-ფარდაგნი, ფარდანი და მნენი მისნი, და მერწყულნი.

ხუროთმოძღურისათჳს

ხუროთმოძღუარი, ამისი ჳელისა იყო სრულიად ჳელოსანნი და
შენობა-სასახლეთა და ეკლესიათა, ჳიდთა, ფუნდუკთა.

A 8
R 9

მწერალთათჳს

მწერალნი იყვნენ, რომელნი სწერდნენ შემოსავალსა და წარსა- 25
გებელსა ყოველსავე, და ტომართა, და სსუათა.

3 მოურნეობენ A. 3 სტუმართათჳს R. 11 მარჯვენა მარჯვენა R. 12 სახლთუხუ-
ცესისა R. 16 ~ განაჩენთა ბრძანებათა R. ფარეშთუხუცისათჳს A. 18 ფარეშთუხუცესი A.
18 ამის R. 22 ამის R. 23 ფუნდუკთა და მკვეითართა R. 26 ყოველთავე codd., ყოველ-
სავე ჩვენი კონ.

ჩუეულებანსათჳს

ხოლო წესნი ესენი და ჩუეულებანი აქუნდათ, რომელნი ვთქვით, და განუხეთქელობისათჳს სამეფოსა მცდელობდნენ და, უკეთუ მიუღიან საზღვარნი თჳსნი, ყოველნი მწუხარებდენ და იჭირვოდნენ კუალად-გებასავე, და მეფეთა თჳსთა მიუდრეკელად ერთგულებდენ, მედ კუალად იპყრიან თჳსნივე წესნი, და არა დაემორჩილიან, არა-გარნა თუ სძლიან ვინმე მძლავრთაგანმან, არა დაემორჩილიან, არა-და მეფე, და ჩუეულებანი თჳსნი. ტაბლასა ზედა სჭამდიან და ნადიმობდნენ, სკამთა ზედა სსდიან, ბოდიშობდიან ქუდის მოჭდით, ვითარცა აწ მთის კაცნიცა, სმიდიან ღუნოსა, სჭამდენ ჯორცთა პირუტყუსთა და ნადირთათა, ნადიმობდნენ მეფისა თანა და ურთიერთთა თანა. მეფეთა გამეფებათა ზედა გარდააყრიდიან დიდნი და მცი-რენი სრულიად ოქროსა და ვეცხლისა ტაბაკთა, ვის რა ძალ-ედვა. ცოლნი თჳსთა თანასწორთა ერთი და არა სსუათაებრ მრავალნი. ამისთჳს უწყოდენ მოყუსობა, ნათესაობა, ურთიერთთა მტერობა და მოყურობა, ლხინთა ლხინობა და ჭირთა ჭირობა. არამედ ქორწილის ქამსაცა გარდააყრიდიან, ვითარცა მეფესა, ოქროსა და ვეცხლსა ყოველნი მოწვეულნი და მწვეველნი, ვის რა ძალ-ედვა, და არა სიძე-რძლისა იყო იგინი, არამედ მეწდისა მათისა. მკუდარსა დაძფლვიდიან ყოველითა შესამოსლითა, და საჭურველითა, და სამკაულითა თჳსითა (ამის გამო არს აწ ნიშანი ეპისკოპოზთა); ტიროდიან და საბნელოსა სსდიან მ' დღე, აღიპარსიან თავნი, წუერ-ულვაშნი, წარბნი, წამწამ-ნი, და ჩაიჭდიდიან წელამდე სამოსელთა მამრნი და მდედრნი, იცემ-დიან, ვიდრე სისხლდინებისადმდე, არა სჭამდიან ჯორცსა და ცხოელ-სა წლამდე, გარნა მაშინც იძულებითა დიდითა; შთაიცვიან ძაძა-ფლასნი და დაიბურიან თავსა თხისურნი ჩაჩნი; განჰყვიან საფლავამდე ცოლნი ქმარსა და ქმარნი ცოლთა, და სსუათა ახლოს მოყუას-თაცა, ჯინსა შინა მსხდომარენი ბნელსა, ძაძითა მოკრულითა, იმდე-რდიან მწუხარისა ჳმითა ტყეებისა ქამსა არა ჭირისუფალნი, არამედ სსუანი მუნმყოფნი (ხოლო წესნი ესენი მოშალა ქა¹ მეფემან გიორგიმ, რაქამს მოვიდა მისა პატრიაქი იერუსალიმისა, მის გამო, თჳნი-ერ შავის ჩაცმისა, ჯორცის უჭმელობისა და ტყება-ტირილისა).

R 10

2 ესე R. 13 ოქროსა R. 13 ვერცხლისა A. 15 მოყსობა A. 17 ვერცხლსა A.
 21 არის A. 22 მ' დღე A, მარადღე Ry. 24 სისხლთა დინებისადმდე R. 25-26 ძაძა
 ფლასნი R. 29 მწუხარითა Rb. 30 ესე R. 30 ქა] დროსა R (ქა გაუგიათ როგორც
 „ქამსა“). 31 რაქამს] ოღეს R. 31 მისდა R. 31 პატრიარხი R.
 1 ეს უნდა იყოს მეფე გიორგი XI (ანუ შაჰნავაზ II) რომელიც მეფობდა 1676—1707 წლებში.

R 11 სიასა შინა, მთავარ-ეფისკოპოზი, და ქალაქთა და დაბნებთა — მღუ-
დელნი ჭეშმარიტნი ქრისტეს სარწმუნოებისანი, რომელთა აქუნდათ
პატივი — ეპისკოპოზსა მეფისა თანა, ხოლო მღუდელთა — მთავარ-
თა თანა.

მეფეთა კურთხევისათჳს

ესევე ეპისკოპოზი აკურთხევედა მეფესა და დაადგმიდა გვრგვინ-
სა, ხოლო დადგინებისა კათალიკოზისა — კათალიკოზი. და ქამსა
ბაგრატიონთასა ვინაფთვან ლიხია-იმერთა იყო დადგმა გვრგვინისა:
ქართლისა და აფხაზთა კათალიკოზნი აკურთხევედენ, არამედ გვრგ-
ვინსა დაადგმიდა ქუთათელი მეფეთა ქუთათისის ტახტისათჳს. ხოლო 10
შემდგომად განყოფისა იმერთს — კათალიკოზი იმერთა, ქართლს —
კათალიკოზი ქართლისა და კახეთს — ბოდბელი.

კათალიკოზისა, ეპისკოპოზისა,
წინამძღურისათჳს

ხოლო ვახტანგ გორგასალ დასუა კათალიკოზი და ეპისკოპოზნი 15
ყოველსა საქართველოსა შინა. ამით მიეცა პატივი — კათალიკოზსა
მეფისა თანა და ეპისკოპოზს — ერისთვისა თანა, ხოლო მღუდელ-
თა — აზნაურთა თანა. ხოლო შემდგომად მოსლვისა იგ წმიდათა მა-
მათა იქმნენ ამით მიერ მონასტერნი და უდაბნონი, და ამით მონას-
ტერთა მამათა და წინამძღუართა მიეცათ პატივი მთავართა თანა. 20

შეძინებული წესი მთავართათჳს

ხოლო ამით მთავრობისა წინათქმულსა წესსა შეეძინა, რათა
აქუნდეს მათ წესთა თანა სასაფლაოდ საეპისკოპოზო ანუ მონასტ-
რის ეკლესია, კუალად საყდარი კარისა მღუდლითურთ. ეგრეთვე
აზნაურსა სასაფლაოდ მონასტერი და ეკლესია სახლსა თჳსსა მღუ- 25
დლით. ხოლო წინათქმულითა და ამით იწოდებოდნენ მთავარნი და
აზნაურნი, და თჳნიერ ამათსა არა.

3 ეპისკოპოზისა d. 5 მეფეთა R, მეფეთ A, მეფისა d. 6 ესევე Rd, ესევე A, ესევე b.
6 მეფესა < Ad. 7 ქამსა | დროსა R. 8 ვინაფთვან < A. 8 ლიხ-იმერთა R. 10 ქუთათის
R, ქუთათის d. 12 ქართლისასა R. 12 ბოდბელი + კახეთისას R. 14 წინამძღურისა + და
მღუდლისა პატივისათჳს R. 15 გორგასალან b, გორგასალმან R. 16 საქართველოსა შინა | ამის
შემდგომ სწორია სათაური R-ში. 19 ამით მიერ | მათ მიერ R. 21 მთავართათჳს + და ჰყონ-
დიდელისათვის b. 23 აქუნდეს R. 27 აზნაურნი < b.

ზნენი და ჩუუულებანი საქართველოსანი

ჭყონდიდელისათვის

A 9 შემდგომად კუალად შესძინეს ჭყონდიდელი. და იყო ამისი ჯე-
 ლისანი ქურივ-ობოლნი, და დავრდომილნი, უსამართლო-ქმნილნი,
 მეფესა. ესევე იყო მწიგნობართუხუცესი ყოველთა სამეფოთა მწე- 5
 რალთა ზეით თქმულთა. ესე მისცემდა მეფისაგან ბრძანებასა ეკლე-
 სია-მონასტერთა და ლაშკართა მოწუევად, და მათთა სამგვირნოთა
 მოქსენებად მეფისა. ესევე იყო ლაშკრობისა ქამსა პატიოსნისა ჯუა-
 რისა მძღუანებელი წინაშე სპათა და ბრძოლისა ქამსა უკან მსვლე-
 ლი ანუ ჩახთაული, და ახალ წელს მაკვლევი მეფისა. 10

ათაბაგისათვის

კუალად შესძინეს ათაბაგობა, რამეთუ არღარა იწოდებოდა სპა-
 სალარი სპასალარად, არამედ ათაბაგად.

მეფეთა გუართათვის

ხოლო გუარნი მეფეთანი იყვნენ: ჰირველი ქართლოსიანნი, და 15
 ნებროთიანნი, და არშაკუნიანნი, და მეფობდნენ ესენი ფჳჳ წელთა,
 და მეფენი ისდნენ კჳჳ. შემდგომად ამათთა იყო გუარი სოსროვან-
 მთავარნი გჳ. შემდგომად ამათთა იცნობის ბაგრატიონნი, რომელნი გამეფ-
 დნენ ქრისტესსა ფჳჳ წელთა, და მეფენი ისდნენ იჳ და 20
 იყო ივერთასა შინა მეფეთა ამათთავს, რამეთუ იცნობის ქართლო-
 სიან-ნებროთიან-არშაკუნიანნი გმირობითა, ხოლო სოსროვანნი
 გოლიათობითა, ახოვნებითა, შემმართებულობითა, ხოლო ბაგრა-
 ტიონი მკნეობითა, სიბრძნე-ქუელობითა და ქუეყნისათვის თავდადე- 25
 ბულობითა.

მთავართა გუართათვის

ხოლო გუარნი მთავართა მათ ქუელთანი ესენი არიან: ქობუ-
 ლისძე, დონაური, არელმანელი, ბალუში, რომელი იყო ლიპარიტის-
 ძე, მარუშისძე, კასახერისძე, ბაკურისძე, აბულელი, მწარგრძელი,

1 ჭყონდიდელისათვის < b (იხ. ზემოთ, ამის წინა სთაური). 3 ქურივნი d. 3 და < A. 4 ამათ-
 თა Ad, ამათთავს Rb. 8 ეამსა] დროსა R. 9 ეამსა] დროსა R. 10 ახალს R. 10 მაკვლევი A,
 მკაჟლე R, მკაჟმლევი p. 12 კუალად] შემდგომად (ბ რ თ ს ე, მვ. 28). 14 ეს სთაური
 მიმატებულია წინა სთაურთან b. 20 ქეს R, ქსა A, ქორონიკონსა b, < d. 20 ~ წელსა
 575 d. 22 არშაკუნიან d, არშაკუნიანი R. 22 ხოსროიანნი R. 23 ბაგრატიონნი R.
 23 ახოვნებითა + და d. 23-24 ბაგრატიონნი d. 28 ბალიუში დ.

ორბელიანი, ქაჩიბაძე, ვარდანისძე, გამრეკელი, მარუშისძე, ძაგა-
 ნისძე, ასათისძე, კარიჭისძე, გაგელი, სამძივარი, ფარჯანიანი, ნერ-
 სიანი, ადარნასიანი, ჯუნანშერიანი, კავკასიძე, ჯაყელი, ირუფაქისძე,
 ჩოლაყაშვილი, აბაზაძე, კორინთელი, მახატელი, ნასიძე, შარვაში-
 ძე, ქუენაფლაველი, ჯაფახისშვილი, ბურსელი და სხუანი მრავალნი, 5
 რომელნი ერისთობით იწერვიან და გუარნი არა წარიწერებიან ცხა-
 დად საცნობელად, ვითარცა იტყვს ყუთლულ-არსაღისას და ყუბასა-
 რისას და ქართლის ერისთავი გრიგოლ, და სურამელი რატი და გრი-
 გოლი. კახეთს ხორნაბუჯის ერისთავი, მაჭის ერისთავი, პანკისის 10
 ერისთავი, და სამცხეს გუზანის და არტანუჯის ერისთავი, კალმახის
 არა გუარი მისი. ხოლო იმერეთს ბედიელი, დადიანი და სხუანი, და
 გარნა წესი ქელობისა, არა იყო ესე ოდიშს, არამედ კარის მკარესა
 ზედა დადიანობდა, ხოლო შემდგომად მეფის თამარისა იქმნა ოდიშს 15
 დადიანად, და იყვნენ ერისთავად, ვითარცა ცოტნე დადიანი, და არა
 გუარი მისი საჩინო არს. გარნა შემდგომნი დადიანნი ამ ცოტნესაგან
 ჩამომავლობენ, ვითარცა აღვსწერეთ.

ახალწლისათვის

არამედ კუალად ქრისტიანობის ქამსა შესძინეს წესნი ესენი: რა- 20
 მეთუ ახალწელს, ერთს იანვარს, უწინარეს ცისკრის ლოცვისა, უკუ-
 ლევდა მეფეს ჭყონდიდელი ჯუარსა და ხატსა, და სამკაულსა მეფესა
 და დედოფალსა, და სანუკარსა შაქრისასა, ხოლო შემდგომად წირ-
 ვისა სრულიად ერისთავნი, ქელისუფალნი და დარბაზის ერნი თვს-
 თვსთა ბარებულთა, ესე იგი არს: ბაზიერთხუცესი — შავარდენ-ქორ- 25
 სა და თავსა ველურის ეშუსასა მოოქროვილსა; მეჯინიბეთხუცესი —
 ცხენსა აკაზმულსა ოქროთ-მოოჭვილითა, და სხუანი ოფიკალნი¹

1 ორბელი ორბელიანი d. 2 გაგულისძე d. გაგული R. 3 კავკასისძე b. 5 ბერსელი d.
 6 ერისთავობით R. 7 ყუთლულ-არსაღისა — და] ჩამატებულია სტრიქონს ზემოთ A. ყუთლუყ d.
 8 გრიგორი R. გრიგორ d. 8-9 აქ სათათურად სწერია „ერისთავთათვის“ R. 9-10 პანკისის
 ერისთავი + კალმახის ერისთავი R (შეცდომით). 10 გუზანს Ahd. 11 წუნოს R, წუნო d.
 14 მკარესა A, მკარესა R. 15 მეფე R, მეფეა d. 17 ამ < b. 18 ჩამომავლობდენ d.
 20 ~ დროსა ქრისტიანობისასა R, 20 ეამსა] დროსა R (ქამსა). 20-ესე R. 21 ერთს]
 პირველს b. 22 ჭყონდიდელი d. 23 სანუკუარსა Rd. 25 ბაზიერთხუცესი Rbd. 26 ეშვი-
 სასა Ab. 26 მეჯინიბეთ-უხუცესი Rbd. 27 აღკაზმულსა Rbd.

1 აშიაზე (R): ოფიკალი მოხელე, დ ა ვ ი თ.

ზენი და ჩუეულებანი საქართველოსანი

ბ 12 თვს-თვსთა შესატყვისთა. ხოლო ერისთავნი — ცხენთა არაკეთილ-
 თა, და კუალად ესენიცა და სხუანი სრულიად ისარსა, და შეაჩუენიან
 კრულვით ორგულსა მეფისასა მეტყუელნი: „მრავალქამიერ ყოს
 ღმერთმან მეფობა თქუენი მრავალ წელს, და ისარი ესე გულსა შინა
 ღანერთხას მეფობისა თქუენისა ორგულსა“. და შემდგომად სრუ- 5
 ლიად სპათა მოლოცვისა შექმნიან პურობა დიდი, განცხრობითა და
 სახიობითა. ხოლო ცხენთა მათ ერისთავთა მორთმეულთა განიყვა-
 ნის ბაზიერთხუტესი, სადა იყო სანადირო მეფისა შემოღობილი ახ-
 ლოს მეფის სამყოფისა, და დაჯოცნის ცხენნი იგინი მწუსრსა მას შე- 10
 მლობილსა მას შინა, და მას ღამესა აღივსის შემოღობილი იგი
 მელითა, ტურითა, მგლითა, და დილასა მცველმან მისმან ჩამოსურ-
 ნის კარნი და დაამწყვდივის მას შინა. ხოლო მეორესა დღესა შეჯ-
 დის მეფე წარჩინებულთა თვსითა და მივიდის ადრიან მუნ, მაშინ
 გამოუშვიან მჭეცნი იგინი და დაუწყიან ისრითა სროლა და სიკუ-
 დილი მათი. ესრეთ იკულევდიან და შემოვიდიან მხიარულნი სანა- 15
 დიმოდ.

ა ღ ღ ო მ ი ს ა თ ვ ს

ხოლო აღდგომის წესი იყო ადრე ნათლებისად წირვა და შემ-
 დგომად წირვისა მცირედითა სანოვაგითა ჯორცთათა აღიქსნიდიან
 პირთა მეფე და დიდებულნი. შემდგომად გამოვიდის მეფე, და ყო-
 ველნი წარჩინებულნი და მცირებულნი ასპარეზსა ზედა, და დასვიან 20
 სამეფო თასი ოქროსი ანუ ვეცხლისა ყაბახსა ზედა, დაუწყიან სრო-
 ლა მას თასსა ისარნი მოყმეთა და ჭაბუკთა და, რომელი ჩამოაგდის
 ისრითა, მას მისციან თასი იგი. შემდგომად ამისა შექმნიან ბურ-
 თობა და, რომელმან მჭარემან აჯობის, იყო მჭარე-თალარნი! სამე-
 ფონი, და მისციან მათ თვთოთა თვთო (ეგრეთვე ქორწილისა, დიდ- 25

1 ცხენსა AR. 2 შეაჩუენიდიან R, შეაჩუენდიან d. 4 მრავალს Rbd. 6 განერთხას
 Abd, ღანერთხას R. 7 ერისთავთაგან R, ერისთავთა მიერ d. 7 მორთმეულსა Ab. 7-8 გა-
 ნიყუანდის R. 8 ბაზიერთ-უხუტესი Rd. 9 დაჯოცნის AR. 9 იგინი] იგი d. 10 მის R.
 11-12 ჩამოსურის A. 14 იგი R. 14 და უწყიან Ab, და დაუწყიან R. (ე. ი. იწყებენ).
 21 ვეცხლისა A. 21-22 თასსა მას ისართა R. 21 და დაუწყიან d. 22 ~ თასსა მას d.
 22 რომელმანცა d. 22 ჩამოაგდებდის R. 24 რომელმანცა d. 24 მჭარეთა ლარნი Adm,
 მხარე-თალარნი b (და ბროსე).

1 ბროსე („გეოგრაფია“, გვ. 34) წერს: „თალარი სპარსული სიტყვაა და ნიშნავს
 un pavillon à colonnes („სვეტებიან კარავს“), ნახშირი აქვს სენია ჩხეიძესაც; ამ ფრაზას
 ორპროვანს ხდის“. თვითონ ტექსტს ასე თარგმნის: les vainqueurs avaient le pavillon royal
 pe leur côté et recevaient chacun une gratification“.

d 4^a გამომჩუნებისა დღესა შინა ყვიანისე ასპარეზსა ზედა), მერზე შე-
 მოვიდინ მეფისა თანა და შექმნიან ნადიმნი და პურობანი დიდნი
 მგოსან-სახიობითა. არამედ კათალიკონი და ეპისკოპოზნი ვიდრემ-
 დის იყვნენ მუნ, არა იყო მწყობრთა ძალთა ცემანი, არამედ გალობა-
 ნი. ხოლო შემდგომად წარსლვისა მათისა იყო მგოსანთა, მომდე-
 რალთა და ყოველთა სახიობათა ცემანი.

დ რ ო შ ი ს ა თ ჯ ს

A 10 ხოლო წესთა ამათთა იყო ყოველი ივერია ანუ გიორგია ოთხ
 სადროშოდ განყოფილი, რამეთუ წინამბრძოლნი იყვნენ თორელნი,
 ციხისჯუარელნი და ახალციხელნი, და მიმყოლნი მათნი სრულიად 10.
 მესხნი და კლარჯნი, და სომხითისა, რომელნი ეპყრათ; ხოლო მე-
 მარჯუნე მიმსულელ-მცემელნი სრულიად ლიხთ-იქითი აფხაზ-ჯი-
 ქითურთ; მემარცხენეთ მიმსულელ-მცემელნი სრულიად პერ-კახნი;
 ხოლო მეფისა აღმის მპყრობელნი ქართველნი და რომელნი როქით
 სპანი ეპყრნეს მეფესა, გარნა ოდესმე სამად მიმსულელად ანუ სხუა- 15
 რიგ მიიყვანდიან, ვითარ ამჯობინის მეფე ანუ სპასალარი.

შ ე რ ე უ ლ თ ა წ ე ს თ ა თ ჯ ს

R 15 არამედ წესნი ესენი რომელნიმე ფლობასა თათართა ყვენობი-
 სასა შეიშლებოდნენ, ვითარცა დაბლა ნოხთა ზედა სხდომანი, ეკლე-
 სიასა შინა მოუქდელობა ქუდისა თუ არა ქამად, რამეთუ საუფლოთა 20
 დიან ქუდის მოჭდით, და სსუანიცა უჯერონი მრავალნი, ვითარცა
 იტყვს ორცოლიანობასა და სამცოლიანობასა, და მეფეთა წინააღმ-
 დგომობასა, და განდგომილებასა. ხოლო შემდგომად ბრწყინვალე-
 მან მეფემან გიორგი კუალად აგო წესსავე მას პუელსა ზედა, და შემ- 25
 დგომთა მისთა მეფეთა, ვიდრე შიხთა მეფისა სპარსთათა გამოჩინე-
 ბისამდე!

1 გამომჩუნებისა R. 9 სადროშოდ ARd, 10 მიმყოლი A, მამულნი d. 11 ეპყრათ ეპყრნათ d.
 7 დროშათათს d. 12 მიმსტლელნი R. 12 ლიხთიქითთა R. 12-13 ჭიხითურთ b. 13 ტერ-
 ცხნი Rd. 14 და<d. 15 ოდესმე სამად Ab, ოდეს მესამედ Rdx. 16 მიიყვანიან Rbd. 16 ამჯობი-
 ნი A, ამჯობინის Rd. 16 მეფემან ანუ სპასალარმან R. 17 შერეულთათს (R<წესთა). 18 უნობი-
 სასა x. 18-19 ~ თათართა ყვენობისა ფლობასა R. 21 მისა AR, მისსა d. 23 და სამცო-
 ლიანობასა < Rdx. 23-24 წინააღმდეგობასა d. 25 მეფემან<R. 26 მეფისა მეფეთა bd.

I შ ი ხ თ ა მ ე ფ ე ნ ი — სეფიანთა დინასტია სპარსეთში XVI—XVIII საუკუნეებში;
 ამ დინასტიის დამაარსებელი იყო „შეიხი“ (რელიგიური სექტის მეთაური).

ზენი და ჩუულებანი საქართველოსანი
შემდგომად განყოფილებისა
სამეფოსათჳს

ხოლო შემდგომად განყოფილებისა და განხეთქილებისა სამეფოსათა ამისა აქუნდათ თჳს-თჳსად წესნი ესენივე, გარნა ერისთავთა ცვალებანი არღარა. გარნა მთავარნიცა არღარა იწოდებოდნენ მთავრად, არამედ თავადად, და არღარცა იყვნენ როქით სპანი მეფისანი, არამედ სახასონი აზნაურნი და მსახურნი გლეხნი ქეობათაგან იყვნენ მცველნი მეფისანი, და უმეტეს მოქვე-მთიულნი, ვიდრე დაიპყრობდნენ მას საერისთოდ. ხოლო იმერთა — რაჭა და სრულიად ლეჩხუმი, ხოლო კახთა — ქისიყი. ხოლო ლაშქრობისა ქამსა ერისთავთა და მთავართა მინაწერნი იყვნენ მოყვანებად, გარნა იყვნენ თოხ სადროშოდვე კულადცა, ვითარცა აღუსწერეთ ქართლი, იმერეთი და კახეთი. არამედ ესე ყვეს მეფეთა, ვინაჲთგან არღარა იყვნენ ეგოდენნი შემოსავალნი, რათამცა დაეპყრათ სპანი ეგდენნი, რათა ეპირისპირათ, ანუ გამაგრებოდნენ მტერთა თჳსთა. ამისთჳს შეჰჳ- 15 ეთეს ერისთავთა, მთავართა და აზნაურთა — სრულიად რაოდენნი სახლსა შინა არიან — წარსლვად ლაშქარსა შინა, ხოლო გლეხთა მგზავსად შეწერილებისად. ხოლო როსტომისამდე ესენი ესრეთ იყვნენ.

20

აწინდელისა წესისათჳს

გარნა თუმცა სამცხეს და კახეთს შემოერთიათ — მათ ურუმთა-გან და ამათ ყიზილბაშთაგან, — წესნი რამე მათნი, არამედ ქართველნი და იმერელნი ეგნენ ზნეთა მათ ზედავე. ხოლო აწინდელთა ქამთა აქუნდათ წესნი იგინივე და შერეულნი ყიზილბაშთა ესენი, რამეთუ სხდიან ნოხთა უსკამოდ, ქელითა სჭამდიან. სანოვაგე 25
B 14 ქართველთა და კახთა უმეტეს ყიზილბაშთა რიგისა, ხოლო მესხთა — ურუმთა და იმერთა — ურუმულთაგან შერეული; და სასახლეთა შენებანი მათივე რიგისა და არღარა ქართული, თჳნიერ დარბაზისა, და მესხთა ურუმთა რიგისა. და არღარცა იყო ერისთავთა ცვალებანი, არამედ მკვდრადნი. რამეთუ ძუელითგანვე იყო წესი ესე: რა- 30 ქამს მოკუდის ერისთავი, ანუ მთავარი, ანუ ქელისუფალნი, ანუ აზ-

2 მეფობისათჳს Rd. 3 განხეთქილებისა A. 3-4 ამის სამეფოსა R. 5 არცა A, არღარა R. 8 მოქვენი R. 10 ქამსა] დროსა R. 11 მინაწერნი R. 11 განაღა d. 14 ეგდენნი A. 15 გამაგრებოდნენ R. 22 რამენი Rd. 23-24 აწინდელთა R. 24 ეამთა < R. 26 ~ კახთა და ქართველთა d. 30 რამეთუ] არამედ Ab, განაღა d. 30-31 რაქამს] იღეს R.

ნაურნი ჩინებულნი, მოართვიან მეფესა მის მომკუდრისა ჳრმალი, ცხენი და უსუცესი ძე მისი, ხოლო მეფე ჳელისუფლობისა და ერის-
 თობისა წესსა, ვისიცა ენება, ღირსებისაებრ მიუბოძის და ოდესმე
 ძესაცა, უკეთუ ღირს იყო ანუ ძალ-ედვა მოურნეობა მისი. ხოლო
 ცხენი წარიყვანიან სამეფოთ, და ჳრმალსა მოარტყმიდა წინაშე მე-
 ფისა მსახურთუხუცესი ძესა მის მომკუდრისასა, და დააწესიან ტამ-
 რეულად ანუ სხუათა სამეფოთა მსახურებათა შინა ღირსებისაებრ.
 ხოლო აწინდელსა ჳამსა ჳელისუფალნი ეგრეთვე ყვნიან, ვითარცა
 ჳემო ითქუა, და ცხენიცა და ჳრმალიცა ეგრეთვე. არამედ ერისთო-
 ბა და მთავრობა არღარა, და რომელნიმე სპასპეტნიცა, რამეთუ
 შეილთავე მისთა ანუ სახლისკაცთა მისთავე მიუბოძიან, ეგრეთვე
 მთავართაცა.

აწინდელთა ჳელისუფალთა შეცვლილთა
 სახელთათჳს

ხოლო როსტომ ჳელისუფალთა უწოდა: მსახურთუხუცესსა —
 ყორჩიბაში, მონათუხუცესსა — ყულარ-აღასი, სპასპეტსა — სარდა-
 ცესი არღარა, არცა იგი წინათი მოღარეთუხუცესი და მეჭურჭლეთუხუ-
 სუფრაჩი, ჩაჩნაგირს — სუფრაქეში, მანდატურთუხუცესსა — ეშიყა-
 ლასი, მანდატურსა — სოჳბათიასაული, ბოქოულსა — ელიაღაჯი,
 მსაჯულთუხუცესსა — მდივანბეგი, ეზოს მოძღუარსა — ნაზირი, მესი
 ტუმრეთუხუცესსა — მეჳმანდარი, მწერალსა — გუშრიბი, სუროთ-
 მოძღუარსა — სარაიდარი, და ეჯიბი არღარა, არამედ გზავსი მისი
 მეითარი. ხოლო სხუანი ჳელისუფალნი იყვნენ ეგრეთვე. არამედ
 კუალად ყიზილბაშთა რიგის შესძინა ვეზირი, მუსტოფი და მუნში.
 კუალად მეკარესა — ყაფიჩი და ასისთავსა — უზბაში. და კახთაცა
 განაწესეს ეგრეთ; ხოლო იმერეთს მეფის ალექსანდრეს გიორგის ძი-
 სამდე იყვნენ წესნი ეგრეთვე და შემდგომად მისსა არღარა, არამედ

1 აზნაური A. 1 მის < R. 4 ძესაცა + მის მომკუდრისასა d. 5 სამეფოთ] სამეფოდ Rd.
 6 მსახურთა უხუცესი d. 6-7 ტამრეულად, საყდრეულად Rd. 8 ჳამსა] დროსა R.
 13 აწინდელის A. 15 როსტომ + მეფემან Rd. 16 ყორჩიბაში, მონათუხუცესსა < R.
 18 მოღარეთუხუცესი Rd. 19 სუფრაჯი Rd. 19 ჩაჩნაგირს სუფრაქეში] ჩამატებულია სტრი-
 ქონს ჳემოთ A. 19-20 ეშიყალასბაში R, ეშიყალაში d. 20 სოჳბათ-იასაული R. 20 ელია-
 აღაჯი R. 20 ბოქოულსა ელიაღაჯი] ჩამატებულია სტრიქონს ჳემოთ A. 21 დივანბეგი A.
 22 მეჳმანდარი Rd. 25 რიგს AR, 26 მეკარესა A.

B15 მთავარნი თვს-თვსითა სპითა შეკრბიან, და არდაცა ქელისუფალნი მეფისანი არიანლა. სოლო სამცხეს, ვითარცა ოსმანთა რიგნი, ეგრეთ იმყოფიან ჩუეულებითა და წესითა.

აწინდელთა მთავართა გუართათვს

A 11 სოლო აწინდელთა მთავართა და წარჩინებულთა გუარნი ესენი 5 არიან: ბართაშვილი, რომელთა უპყრავთ გაჩიანისა და გარდაბანისა საერისთონი ტფილისის სამჯრით, ვიდრე ლორე-ფანავერამდე, თვნიერ მეფისა სახასოთა და შეწირულობათა ეკლესიათათა. სოლო იტყვან ესენი ჩამომავლობასა ქაჩიბაძისასა, რომელსა აცხადებს გუჯარნი და სიგელნი მათნი მეფეთაგან წყალობისანი. კუალად ყაფლანისშვილი და აბაშისშვილი სამთა ძმათა შვილობასა. არამედ ყაფლანისშვილი იტყვს გუარობასა მათსა გინა ორბელიანობასა, გარნა იყო ორბელიანი სსუა და ქაჩიბაძე სსუა გუარი, არამედ ოდეს განიყვნენ ძმანი, ბართასაგან არიან ბართიანნი, რომლისა მიერ ეწოდა ადგილთა მათ საბართიანოდ, სოლო აბაშისაგან აბაშისშვილნი და ეგრეთვე 15 სსუანი, რომელნი არიან ბართიანთაგანნივე. გარნა საგონებელ არს ყაფლანიანთაცა მესამესა ძმასა ეწოდა ორბელი, და მის მიერ ორბელიანი იწოდნენ, თვარე წინათქმულნი არა განმართლდებიან. სოლო ბართანთ გუჯარსა შინა, რომელ არს ბეთენიას, წერილ არს: მეფემან ალექსანდრემ, ძემან გიორგი მეფისამან, გაპყარნა სამნი ძმა- 20 ნი — აბაში, გუგუნა და დავით¹. აბაშისაგან აბაშიშვილნი, გუგუნა-საგან ბართიანნი და დავითისაგან ყაფლანიშვილნი არიან. სოლო R 18 სომხითის მელიქი არა არს გუარი, არამედ სომეხსა ვისმე პატივსცა შააბაზ გამოჰმადიანებისათვს. არლუთაშვილი აწ აზნაური, გარნა

3 იმყოფებიან R, იყოფებიან d. 5 აწინდელთა ქართლისა R. 6 ეპყრავთ d. 7 ს-ერისთონი d. 7 ტფილის R. 10 გუჯარი R. 10-11 ყაფ-შვილნი და აბ-ლნი R. 11 ~ ძმათა მისთა d. 12 მათსა < R. 12 გინა] გარნა Rd. 12 გარნა] მაგრა d. 12 იყო < R. 17 ეწოდა < d. 18 თვარა d. 18 წინათქმულნი] წინათქმული A. 19 ბართიანთ R, ბართიანნი d. 19-22 სოლო ბართიანთ გუჯარსა — არიან] მიწერილთა აშიაზე A (ტექსტისავე პელით). 19 რომელი Rd. 19 ბეთენიას Rd. 20 განპყარნა Rd, გაპყარა A. 24 შაბბას R, შააბას d. 24 გამახმადიანებისათვს Rd.

1 ვახუშტის შრომის ბოლოში დართულ „ქორონიკონებში (A 295—308) 1432 წლის-თარიღით სწერია: „ბართიანთ გუჯარში სწერს, რომელი ბეთენიას არს, მეფემან ალექსან-დრემ, ძემან მეფის გიორგისამან, განპყარნა სამნი ძმანი აბაში, გუგუნა და დავით“. აქ იგუ-ლისხმება ალექსანდრე I კონსტანტინეს ძე (1412—1442 წ.წ.).

მკარგრძელნი არიან. სოლო ზურაბისშვილს, იარალისშვილს და სო-
 ლაღაშვილს იტყვან არა ბარათიანობასა, არამედ მამულნი და სასა-
 ფლანონი მათნი აჩენენ მასვე ყოფასა. კუალად დოლენჯისშვილი აწ
 ჩამოსულნი მესხიდამ. ყარაბუღაღისშვილი მოვიდა მარია-ჯუა-
 რის კახეთიდა. სოლო მცხეთის დასავლით და მტკურის სამკრით 5
 ციციშვილი, რომელი ძუელადვე მოვიდა ფანასკეთიდა, ჯავახის-
 შვილი; სოლო მოურავისშვილი არს სააკაძე და მეფისაგან გამოავ-
 რებული; როჭიკაშვილი არს შალიკაშვილი, მოვიდა სამცხიდა. სო-
 ლო შიდა ქართლს ამილახორი, არამედ არა არს გუარი, გარნა წესი
 მეჯინებეთხუცობისა, ვითარცა უწოდებენ სპარსნი, სოლო გუარი 10
 ზედგინიპე არს და პატივცემული მეფეთაგან მთავრობით, ვითარცა
 აჩენს გუჯარნი მათნი. აბაშიძე, ფალავანდიშვილი და ამირჯიბი.
 ამათ ერთობასა შინა აქუნდათ მამულნი და სიგელნი მათნი. ავალისშვი- 15
 და შემდგომად განყოფისა სამეფოსა, ერთი ძმა იქით და ერთი აქათ
 ლი, რა დაშთა ჯეობა მეფესა ქართლისასა, ეგრეთვე ერთი ძმა დაშ-
 თა აქ და მეორე სამცხეს. მაჩაბელი იტყვს ანჩაფიძეობას, აფხაზე-
 თიდა მოსლვას, გარნა ახალი არს. სერხეულისძე იყო სამცხეს და
 იტყვს ოსობას, არამედ არს მოსლვა მისი შემდგომად გაყრილებისა.
 ფავლენისშვილი იტყვს მკარგრძელობასა. სოლო კუალად მესხი 20
 ამილახორისშვილი, დასამიძე, შალიკაშვილი და თაქთაქისშვილი
 შემდგომად თათრობისა ჩამოვიდნენ სამცხიდა; ჩხეიძე მოვიდა იმე-
 რეთიდა. სოლო რამაზისშვილი და დავითისშვილი არიან მიერთ- 25
 გის ძმის დიმიტრისაგან, რომელი არჩინა მეფემან, და არიან მიერთ-
 გან აქა. სოლო იალბუზის კალთათა ქსნის ერისთავი და არა ქვენა-
 ფლაველისაგან, არამედ იტყვს ბიბილურობასა. სოლო არაგვს ერის-
 თავი — და აღვსწერეთცა, ვითარცა არიან, არამედ გუარს სიღამო-
 ნობას იტყვს. სოლო მუხრანის ბატონი და გოჩასშვილი, აწ მთავარ-
 ნი, არამედ გუარი მეფეთა ბაგრატიონთა არიან, ვითარცა აღწერილ- 30
 ნი არიან.

4 მესხიდა A, სამესხიდა B. 4 ყარაბუღაღისშვილი B. ყარაბუღაღისშვილი D. 6 ციცი-
 შვილი Rd. 7-8 განმთავრებული D. 9 ამილახორი D. 10 მეჯინებეთხუცობისა D.
 14 და ერთი ძმა R. 17 ანჩაფიძეობას R. 24 რომელი D. 24 არიან] არ-ნ A.
 24-25 მიერთ R. 24-25 მიერთგან — სოლო არაგვს] მიერთ ქსნის ერისთავი არს მიერთ
 ბიბილურობასა. სოლო არაგვის D, მ. ქ. ერ. არს ბიბილური გუარითა, სოლო არაგვს R.
 27 არიან] არ-ნ A. 27-28 სიღამოვნობას D. 28 გოჩასშვილი R. 29 ბაგრატიონთა Bd.

R 19

წ ა რ ჩ ი ნ ე ბ უ ლ თ ა თ ვ ს

გარნა ამათ მთავართა შორის აწინდელთა ქამთა უწარჩინებულესნი და შემძლებელნი ესენი იყვნენ და გაუყრელნი სახლნი აქუნდათ: პირველი მუხრანის ბატონი, არაგვს ერისთავი, ქსნის ერისთავი, ამილახორი და ყაფლანიშვილი, ზემო ციციშვილი, ოდეს გაუყრელი იყო, და სომხითის მელიქი. სოლო აზნაურნი მრავალნი არიან, სიგრძისათვს დავიდუმეთ, ვიეთნი ძუელის გუარისანი, ვითარცა აბაზაძე, კორინთელი, მახატელი, არლუთაშვილი, გოგიბაშვილი, ნასიძე, ღაზნელი. გააზნაურშვილებულნი: ვითარცა რატისშვილი, ქსნის ერისთვის განაყოფი, ვით იხილვების მამულითა, სოლო აწ დამცირებულნი. სოლო ზედგინიძე, სააკაძე, ელიოზიშვილი, ამათგან გამთავრებულნი ესრეთ, რომელნიმე ამადლებულან და რომელნიმე დამდაბლებულან ქამთა ცვლილებითა ანუ გაყრითა ძმათათა.

B 17

კ ა ხ თ ა თ ვ ს

სოლო კახეთს ჩოლაყაშვილი და მაყასშვილი იტყვან ირუფაქიძობას; ენდრონიკასშვილი იტყვს ანდრონიკესაგან, რომელი მოვიდა პირველვე კეისართა გუარისა. ჯორჯაძე, ჭავჭავაძე, ვაჩნაძე, ვახვახისშვილი, რუსისშვილი, ჯანდიერისშვილი, ავალისშვილი და ჩერქეზი. ეს ორნი მოსულნი არიან გაყრილების შემდგომად. გურამისშვილი და ტუსისშვილი — ზედგინიძენი, რომელთა გამოაჩენს სასაფლაო მათი დღესეც მღვმეს, და აზნაურნი უფროს მცირედ.

ს ა მ ც ხ ი ს ა თ ვ ს

სოლო სამცხეს: ჯაყელი, ესე არს აწ ათაბაგი და ფაშა ახალციხისა; შალიკაშვილი, თადგირიძე, დიასამიძე, ქობულისძე, გოგიბაშვილი, ამილახორი, ავალისშვილი, სუმბატისშვილი, გოგორის-

1 სათაური] ჩინებულთა ქართლისათა R. 3 გაუყრელი სახელი d, გაუყრელნი სახლნი AB. 4 მეორე არაგვს R. 4 მესამე ქსნის R. 5 მეოთხე ამილახორი R. 5 და + მებუთე R. 6-7 არიან + და R. 8 არლუთასშვილი R. 8 გოგიბასშვილი R. 9 და ვითარცა Rd. 10 ვითა Rd. 11 ელიოზისშვილი ABd. 13 დამდაბლებულ არიან R. 13 გაყრითა A, გუარითა d, გაყრითა (ex გვართა) B. 14 კახეთისათვს R, < d. 15 კახეთის bd. 15 იტყვს R. 15-16 ირუბაქიძობასა Rd. 18 სოლო ავალისშვილი R. 19 მოსრულნი d. 20 ზედგინიძენი + არიან Rd. 21 დღესეც A, დღესეც Rd. 23 აწ < b. 24 შალიკასშვილი Rb. 24 თავდგირიძე d. 24-25 გოგიბასშვილი R.

შვილი, თუხარელი, ღაღანიძე და სხუანი, არღარა იწოდებიან გუ-
რითა, არამედ ფაშად, ბეგად და სანჯახად, და აზნაურნიცა ეგრეთვე
მრავალ, გარნა დავიდუმეთ.

იმერეთისათჳს

R 20 სოლო იმერეთს: არგუეთსა შინა აბაშიძე, ფხვიძე, წერეთელი 5
და ჩხვიძე [ამავე ჩხვიძის გუარი არს აწინდელი რაჭის ერისთავი და
სპასპეტი რაჭისა], ღორთქიფანიძე, ნიქარაძე და ღოღობერიძე, აზ-
ნაურნი და მთავრობით პატივცემულნი მეფეთაგან. სოლო რაჭას
წულუკიძე, იაშვილი, ჯაფარიძე, ინასარიძე, ლაშხისშვილი. სოლო
სუანეთს გელოვანი, და არღარა ეგოდენისა ძალისა და უფლებისა 10
მქონე სუანთა ზედა.

A 12 კუალად ვაკესაშინა ჭილაძე და მიქელაძე და ჩიჯავაძე, სოლო
აზნაურნი მრავალნი და კეთილნი ყოვლითა ზნითა აზნაურთათა [ვი-
თარცა ძუელად სიტყუა იყო ივერიასა შინა: დარბაისლად მესხნი,
თავადი ქართლისა, აზნაური იმერეთისა და ვაჭარი კახეთისა], არა- 15
მედ სიგრძისათჳს არღარა აღვსწერეთ. გარნა უწარჩინებულესი და
შემძლებელი იყო აწისა ქამსა შინა რაჭის ერისთავი და აბაშიძე.

ოდიშისათჳს

სოლო ოდიშს დადიანი და თავადი თვთ-თჳსად მფლობელი
ოდიშისა შემდგომად გაყრილებისა. არამედ აწ არს ჩიქოვანი, რო- 20
მელმან მოწყუდნა დადიანნი და მთავარნი ოდიშისანი, და მცირე
აზნაურობისაგან იქმნა დადიანად აღწერილებისაებრ. არამედ კუა-
ლადცა არიან მთავარნი ესენი: გოშაძე, ფაღავა, ჯაიანი, ჩიჩუა და
B 18 სხუანიცა, და აზნაურნიცა მრავალნი.

აფხაზეთისათჳს

სოლო აფხაზეთს იგივე შარვაშიძე, მფლობელი აფხაზთა თვთ,
და უმდაბლესი ანჩუაძე.

2 ეგრეთვე < R. 5 წერეთელი ხ. 6 სოლო ამავე R. 9 იაშვილი R. 10 არღა ხ.
11 ზედა + სოლო ლეჩხუმს ახვერდიანი R. 15 აზნაური ხ. 16 აღარ d. 17 აწის A.
18 სათაური < d. 19 თვით თავისად d. 20 განყრილებისა R. 21 მოსწყვიტნა A. 23 ესენი]
ესე d. 24 სხუანი აზნაურნიცა ხ. 27 და ARd, < cet.

გ უ რ ი ის ა თ ვ ს

სოლო გურიას გურიელი, იგიცა თვთ ჰფლობს და იტყვს ვარ-
დანის ძეობასა, და სსუანი მის ქუეშენი არიან ესენი: თადგირიძე და
ამილახორი ჩავიდნენ სამცხიდამ, შარვაშისძე მოვიდა აფხაზეთიდამ,
ბერიძე, კვერდელისძე, ბერეჟიანი, ნაკაშიძე და სსუანი, ეგრეთვე აზ- 5
ნაურნიცა.

მ ე ფ ე თ ა წ ე რ ი ლ ის ა თ ვ ს

R 21 სოლო მეფენი ამათ ყოველთა ზედა იწერებოდნენ ესრეთ: „ჩუე-
ნი ბრძანება არს, მესტუმრეო თუ მანდატურო, ესრეთ უამბე“, და
შემდგომად რაჲ ჯერ იყო. სოლო სიგელსა და გუჯარსა შინა: «ჩუენ, 10
მეფეთ-მეფემან, ღვთით წყალობით ცხებულმან, თვთმპყრობელმან
და თვთქელმწიფემან, იესიან, დავითიან, სოლომონიან, ბაგრატიონ-
მან, შვდთავე სამეფოთა მპყრობელმან [სახელი] გიწყალობეთ“.
d 5b სოლო აწინდელთა ქამთა: „მესტუმრეო, ჩუენ მაგიერად ჩუენს დიდს
იმედს დარბას-ბატონს [სახელი] ასრე უანბეთ“. და მდაბალთა ზედა: 15
„ჩუენი ბძანება არს“, სოლო გუჯართა და სიგელთა: „ჩუენ,
მეფემან ღვთივ-ცხებით გვრგვინოსანმან, იესიან, დავითიან, სო-
ლომონიან, ბაგრატიონმან [სახელი] გიწყალობეთ!“ ესრეთვე
იმერნი და კახნი, არამედ მეფე ქართლისა კუალადცა მეფეთ-მეფო-
ბით სწერდა წინავეთავე ჩუულებითა. 20

ე პ ის კ ო პ ო ზ თ ა ლ ა შ კ რ ა დ
წ ა ს ლ ვ ის ა თ ვ ს

არამედ ეპისკოპოზთა სლვა ლაშკართა, ნადირობათა და ბრძო-
ლათა შინა ამის მიერ ჩუულება იქმნა: რაქამს უწყეს მოჰმადიანთა
შემდგომად დავით¹ პ² მეფისა დაუცხრომელი ბრძოლა და კირთე- 25
ბა, და იხილეს ლაფლობა-უღონოება ქუეყნისა ერთა ეპისკოპოზთა,

1 სათაური < d. 3 ესენი] ესე d. 3 თავდგირიძე d. 4 შერვაშიძე d. 5 კვერდერიძე d,
კვერდერიძე R. 5 ეგრეთუ R. 9 თუ მარდატურო < b. 10 რაი A. 11 ლ²თით] ლ²ივ d. 12-13 ბაგ-
რატიონმან d, პალკრატიონმან R (= Παυκρατιον). 15 დარბაზ d, დარბაზს R. 18 ბაგრატიონ-
მან d, პალკრატიონმან R (= Παυκρατιον). 21 ლაშკართა bd. 24 მიერვე d. 24 რაქამს]
ოდეს R. 24 იწყეს Rd. 24 მაჰმედიანთა d, მახმედიანთა R. 25 დავით პ² მეფისა A,
90 დავით პირველისა მეფისა d. 26 იხილესღა ფლობა Rd.

1 დავით, ქართლის მეფე 1505—1524 წწ.

მაშინ ეტყოდინ ეპისკოპოზნი: „ნუ მოდაფლდებით და ნუ მოულო-
 ნოდებით ბრძოლად მათდა, და ნუ დაუტევეთ სარწმუნოებასა,
 რჯულსა და ჩუეულებასა თქუენსა, და ჩუენ ვიქმნებით წინამბრძოლ-
 ნი თქუენნი“, და ჰყოფდენცა ეგრეთ [ვითარცა მარაბდის ომსა¹ ზე-
 და მროველმან ავალიშვილმან, რა მოილო ზიარება, ეტყოდენ: 5
 „უკეთუ დღეს აღიღებ მახვლსა ბრძოლად, უბრძანე, რათა გვაზი-
 B 19 როს სხუამან, და უკეთუ არა, უმჯობეს არს შენ მიერ“. სოლო იგი
 იტყოდა: „დღეს ბრძოლა არს სარწმუნოებისა და ქრისტეს მცნები-
 სა და არა მხოლოდ ჩემ ზედა; ამისთვის არა ვყო, უკეთუ უწინარეს
 თქუენსა არა დავსთხოო სისხლი ჩემი მახვლის ამღებმან“]. სოლო 10
 მეორე მიზეზი: ვინაჲთგან შეწერით იყო ლაშკარნი, და ჰყვათ ეპის-
 კოპოზთა აზნაურნი, და მსახურნი, და შეწერილნი გლეხნი წარსლ-
 ვად ბრძოლასა შინა, ამისთვის მათთა მოურნეთა თანამდებ იყვნენ
 წარსლვად, და არს მიერ ჟამითგან ეგრეთ აწამდე. სოლო სხუათა
 თვნიერ ამისა აჩენს ცხორება ანუ მატთანე ქუემორე აღწერილი ყო- 15
 R 22 ველსავე ამასქარტასა შინა. და იმყოფოდა ესენი ესრეთ აწისამდე,
 სოლო წაღმართი უწყის ღმერთმან და, ვითარცა ნებავეს, იყავნ.

10 მახვილისა მღებმან b, მახვლისა აღღებულმან (ამღებულმან) Rd. 11 და < b. 12 და
 მსახურნი < d. 14 ~ აწამდე ეგრეთ d. 15 ქუემორე b, ქტემორე d, ქვემორ A, ქტემო R.
 16 იმყოფებოდა R.

1 მარაბდის ომი, ქართველებსა და სპარსელებს შორის 1624 წ.

სახელი რით ეწოდა

ხოლო ქუეყანა ესე იწოდების სახელითა სამითა. პირველად — საქართველო, მეორედ — ივერია, მესამედ — გიორგია. ხოლო საქართველო არს სახელი ქართლოსის გამო, რომელსა წილად ხუდა 5 ქუეყანა ესე და, სადა დაეშენა, უწოდა სახელითა ქართლი, და მის გამო მორჩილთა ანუ წილჭლომითა მისთა ეწოდა საქართველო. გინა შემდგომად მისსა, რომელ ფუცვიდნენ ძენი და ძენი ძეთათა მისთანი საფლავსა მისსა, ეწოდათ საქართველო.

ხოლო მეორე სახელი, ივერია, ენითავე ქართულითა მიეცა, 10 რამეთუ „იი“ არს შორისყრილი, რომელი არს სასიხარულო ჯმა ზახილისა, ხოლო „ვერიე“ — მოვერიევი, არამედ წყობისათჳს შეთხზულად „ივერია“, რამეთუ ოდეს ი¹ მეფემან ადერკიმ მოკლა არშაკ, მეფე ქართლისა, გოლიათობითა თჳსითა, მაშინ აღუტევა ჯმა სპათა მიმართ თჳსთა: „იი, ვერიე!“ და განჭდა ჯმა ესე, და იტყოდინ ყოველნი სიმჯნისა მისისათჳს; ამის გამო იწოდა ივერია. არამედ წოდება სასიხარულოს ჯმისა გამო იწოდა ივერია. არამედ წოდება პირველსა მეფობასა ადერკისასა იშვა უფალი ჩუენი იესო ქრისტი, და მოასწავებდა ჯმა სახარებისა ხარებასა და სიხარულსა სასუფეველი- 20 სასა, ხოლო „ვერიე“ — მორეენასა კერპთა ზედა ძალსა ჯუარისასა და ჯსნასა ეშმაკისაგან საქართველოსასა.

კუალად გიორგიაცა მჯნედ მომჭირნეობისა მუშაკობისა ქართველთათა ეწოდა [რამეთუ „გიორგი“ მუშაკად ითარგმნის]. კუალად ვინაძეთგან იცნეს სამეება-ერთარსება, ჳეშმარიტი ღმერთი წმიდის ნინოს მიერ, რამეთუ მამა ნინოსი იყო ზაბილონ, და ესე ზაბი- 25

1 სამეფოსა d, სამეფოსა R. 1 საქართველოსა R. 6 უწოდა + უკუ R. 7 წილ-
ხლომითა R. 7 უწოდა R. 8 მისა A. 8-9 და ძენი ძეთა] და ძეთა d. 9 ეწოდა R.
11 იი-ო d. 11 შორისყრილი AR, ყვირილი d. 11-12 ზახილისა] სიხარულისა d. 12 ვე-
რიე Ab, ვერიევი d. 13 ოდეს + იგი R. 14 ქართლისა] საქართველოსა d. 15 იიო d.
16 და ამის d. 18 იესო A. 19-20 სასუფეველისასა] ხარებისასა d. 21 ეშმაკისა R.
23-23 ქართველოსა Rd. 23 ითარგმანების Rd. 24 იცნეს + წმინდა d. 24 იცნეს < R.
24 და ერთარსება d. 25 ნინას Rd. 25 ნინასი Rd.

1 ასეთი სათაურია A; b: ა. სამეფოსა საქართველოსა, m: ა. სამეფოსა საქართუ-
ლოსა; B: აღიწერა სახე სამეფოსა საქართველოსა.

ლონ იყო კაბადუკიელი, ნათესავი წმიდისა დიდის მოწამის გიორგისა, ამისთვის მიერ ქამითგან ნიშნი და სასწაულნი უმრავლესნი არიან მთავარ-მოწამისა გიორგისანი ყოველსა ივერიასა შინა, რამეთუ არა არიან ბორცუნი ანუ მაღალნი გორანი, რომელსა ზედა არა იყოს შენნი ეკლესიანი წმიდისა გიორგისანი, და ესეცა ამის მიერ იწოდა. 5
 არამედ ევროპელნი და ბერძენნი უწმობენ ჯორჯიანსა, და რუსნი d 6^a გრუზსა, და მოჰმადიანნი გურჯსა მათითა ორფოლრაფიის გამო, არამედ იგივე გიორგიავე არს.

ხოლო არს სიგრძე ქუეყნისა ამის 3° ეჯი, ხოლო განი სპერის ზღვსაკენ 5° ეჯი, შუა ადგილი 1° ბ ეჯი, ხოლო ბოლოთ კერძი 1° ეჯი¹, და მდებარებს კასპიისა და პონტოს ზღუას შორის. გარნა არს ქუეყანა შუენიერი და ნაყოფიერი ყოვლითა ღვთისა მიერ, და არა ქელოვნებითა კაცთათა, რამეთუ ნაყოფიერებს ყოველნი თესლ-მარცვალნი კაცთა საზრდელნი: ბრინჯნი, სორბალნი, ქრთილი, შვრივა, სიმინდი, ღომი, ფეტვი, მუხუდო, ლობიო, ოსპი, ცერცვი, 15
 საკადრისი, ძაძა, მაშა, უგრეხელი, კანაფი, სელი და სსუანიცა.

ა ბ რ ე შ უ მ ი ს ა თ ვ ს

კუალად ჰყოფენ აბრეშუმსა, არამედ ქუხილის გამო ვერა მრავალსა, რამეთუ სასტიკად მქუხარებს, და მის გამო მოსწყდების ჭიანი. კუალად ბამბას სთესენ, გარნა სსუაგნებური უმჯობეს არს, არამედ 20
 მრავალნაყოფიერებს.

ხ ი ლ თ ა თ ვ ს

B 21 ხოლო ხილნი წალკოტთა მრავალნი: ნარინჯი, თურინჯი, ღიმონი, ზეთისხილი, ბროწეული, ყურძენი, ატამი, ვაშლ-ატამი, ყაისი, ჭერამი, ალუჩა, ტყემალი, ნუში, უნაბი, თუთა, ხართუთა, ბუსტული, 25

1 კაბადუკიელი Rd. 1-2 გიორგისი d. 2 ნიშნი+დიდნი R. 3 გიორგისანი + რამეთუ აქტსთ სასოება დიდი სრულიად ყოველსა ივერიასა წმიდასა მოწამისა გიორგისა და R. 6 ევროპიელნი Rd. 7 გრუზინსა Rd. 7 მახმედიანნი Rd. 6 მათისა R. 9 არს] ამას მოსდევს სათაური: განზომისათვის სდ საქართველოჲსა R. 10 ბოლო d. 10 33 ეჯი R. 13 კაცთათა + სათაური: მარცვალთათვის R. 13-14 თესლნი Rd. 14 ბრინჯი ხჭარბალი d. 16 საკადრისი d. 20 მსთესვენ d. 20 ~ სთესენ ბამბასა R. 23-24 და ლიმონი d, ლიმონი R. 25 ფუსტული d, ფუსტული + ზირიშივი პილპილი R.

1 აშიაზე (ტექსტისავე ხელით A, Rd-ში შიგ ტექსტშია შეტანილი): ეჯი, ფარსანგი (d: ფარსალი) და ალაჯი ზომით ერთნი არიან. ხოლო ეჯი არს ექუსი ვერსთი რუსული და ვერსი (R არს) ხუთასი მხარი. მხარი (R არს) სამი ადლი. ადლი—ოცდათორმეტი თითი. თითი (<d)—ექუსი ქრთილის მარცვალი. ქრთილის მარცვალი — (<Rd) ექუსი ცხენის ფაფარი (ვახუშტი).

ქლიავი მრავალგუარი, ლედუ, მბალი, ალუბალი, სხალი და ვაშლი მრავალგუარი, კომში, ნიგოზი, თხილი, ზღმარტლი, ფშატი, ნესვი, მელსაპეპონი, პუმპულა, კიტრი. სოლო ტყისანი არიან: თხილი, ტყე-
 მალი, ზღმარტლი, ფშატი, ხურმა, წაბლი, კრიკინა, ალუბალი, ბა-
 ლამწარა, ბაღლოჯი, მაქაველი, პანტა, კუნელი, ჯახველი, მჭნავი, 5
 R 25 მწიფელი, დათვს-სხალა, დათვს-ბაბა, დათვს-თხილა, კოწახური, მაყუალი მრავალგუარი, ნიგოზი და სხუანიცა. სოლო მთისანი არიან: მოცხარი, კლდის-მერსენი, ქოლო, უელი, მოცვი, და სხუანიცა მრავალნი.

ს ა ვ ა რ დ ი ს ა თ ვ ს

10

სავარდეთა ყუავილნი მრავალნი: ვარდნი წითელი, ყვითელი და თეთრი, მიხაკი, სუნბული¹, ნარგისი, ზამბახი, ყაყაჩონი მრავალგუარნი, და კუალად სხუანიცა მრავალნი ყუავილნი სხუა-სხუა გუარნი და ფერნი. სოლო ველთა: ია, კოჩივარდა, ნეგო, მიხაკი, შროშანა და სხუანი მრავალნი, ვიდრე ას ფერამდე და ას გუართამდე. 15

მ ტ ი ლ ო ვ ა ნ თ ა თ ვ ს

მტილთა: ბადრიჯანი, ქინძი, კამა, ცერეცო, ტარხუნა, ნიახური, ქონდარი, სახვი, პრასა, ბოლოკი, პეტრუშკა, სტაფილო, ქინძიჯორა, ოხრახუში, მაკედონი, კომბოსტო, ლახანა, ყრდელი და სხუანიცა. სოლო ტყეთა და ველთა არიან მრავალნი სურნელნი საზამთროდ 20
 საჭმარნი ბალახნი, მხლად წოდებულნი, და თესლნი, ვითარცა: სატაცური, ასპანახი და სხუანი, და ვითარცა კვლიავი, და ტყიურა, და მისთანანი მრავალნი.

პ ი რ უ ტ ყ უ თ ა და ფ რ ი ნ ვ ე ლ თ ა თ ვ ს²

არამედ პირუტყუნიცა მრავალნი, ვითარცა: აქლემი, ცხენი, 25
 ჯორი, ვირი, ძროხა, კამბეჩი, ცხვარი, თხა, ღორი. სოლო ნადირნი

1 სხალი მრავალგუარი R. 1 და < R. 2 კომში + სხვადასხვა გვარი R. 2 ნესვი — ფშატი < Rd. 3-4 ტყემალი < d. 4 ალუბალი < Rd. 5 ბოლოჯი d. 5 კუნელი + შინდი d. 6 დათვის-სხალი d. 6 თხილა + შინდი კტრინჩხი R. 7 ნიგოზი + ქალისა R. 8 სხუანიცა + არიან R. 11 ვარდნი წითელი, ყვითელი და თეთრი d. 12 მიხაკი + წითელი და თეთრი R. 12 სუნბული + ორკუბარი R. 14 ნეგო + კინამო. შაშპრა R. 14-15 შროშანა + ყარამფილი R. 15 სხვა A. 17 მტილთა + შინა R. 18 სახვი A. 18 ქინძიჯორა] ჯორა d. 20 ველთა + შინა R. 20 სუნელნი Rd. 20 საზამთროთ ARd. 22 ასპანახი + თუთმავალა R. 26 ზროხა R.

1 აშიაზე (R): სუმბული რომელ არს ნარდონი. დავით რექტორი.

2 ორივე სათაური R-ში არის ცალ-ცალკე.

ტყეთა და ველთა: ირემი, ქურციკი, ჯიხვი, მშუელი, არჩვ, თხა, კურდღელი, ვეფხი, ღათუ, მგელი, აფთარი, ფოცხუერი, ღორი, მელი, მაჩვ, მწავი, მთახვ, ძღარბი და სხუანიცა. კუალად ფრინველნი: ქათამი, ბატი, იხვ, ინდოური, ქათამი, ტრედი; ამათ შინ იპყრობენ. სოლო ველთა და ტყეთა: წერო, ყარახილა, ბატი, შავი ბატი, იხვ, აკაური, ვარხვი, ღაღლა, ლაინა, ესენი ზამთარ არიან, ზოგნი გაზაფხულ-შემოდგომას, თვნიერ არა; ჯოჯობი, კაკაბი, დურეჯი, გნოლი, როჭო, შურთხი, მწყერი, ასკატა, ჩახრუხი, კიოტი, ტყის ქათამი, გარიელი, სავათი, ტრედი მრავალგუარი, გვრიტი, გუგული, ოფოფი, შაშვი, ჩხართვი, შროშანი, ტარბი, კოლინბური¹, ბულბული, ყაზალასი, მალაღური, ჩიტნი და სირნი მრავალგუარნი, შუენიერ-ჭრელნი და მომღერალნი მრავალნი. სოლო ჯორცისმჭამელნი: ყაჯირი, სუავი, ორბი, არწივი, შავარდენი, გავაზი, ბარი, ქორი თეთრი და წითელი, ქორი შაბარდუხი², მიმინო, მარჯანი, თუალშავი, ალალი, კირკიტა, ძერა, ბაბაყველი, ბოლო-ბეჭედა, ჭარო, ყორანი, მახარა, შავი ყუავი, მალრანი, ყუავი, ბუ, ზარნაშო, წოტი, ჭკა, ჭილყუავი, ყაპყაპი, კაჭკაჭი, ჩხიკვ, ყოდალა, ოყარი, ლაკლაკი, ყარაულა, და სხუანიცა.

მ თ ა თ ა თ ვ ს

სოლო არს მთანი და ტყენი აურაცხელითა ყუავილითა, მწუანი²⁰ ნითა და სურნელითა აღსავსე, ტყენი სხუადასხუა ხითა შუენიერი-თა ჭალათა და მთათა შინა. კუალად არიან მთანი დიდროვანი, რამეთუ ჩდილოთ უძეს კავკასი შავის ზღვდამ ვიდრე კასპიამდე, რომლისა სიმაღლე დღე ერთისა სავალ, და მარადის მყინვარე უმაღლესთა ზედა, რომლისა სიზრქე ყინულისა არს კ, ლ მჯარი, და ქამსა²⁵

1 შტელი d. 2 ყურდგელი A, კურდგელი d. 2 მგელი+ლომი d. 2 ფოცხუერი+ტიგრი იშვთ R. 3 მთახვი|მეხავი Rd. 3 მფრინველნიცა d. 4 ქათამი+ბატიშავი d. 4 ქათამი+ფარშავანი იხვ მრავალგუარი R. 4 იხვ+შავი ბატი R. 4-5 ამათ შინ-იხვ<R. 5 ბატი შავი A, პატიშავი d. 6 ლაინა <R. 6-7 გაზაფხუ A. 7 დურაჯი R. 11 მრავალნი და მრავალგუარნი d. 11-12 ჭრელნი შტენიერნი R. 12 აქ R-ში სათაურია: ჯორცის მჭამელთა მფრინველთათვის R. 12-13 ყაჩირი Rd. 14 ქორი შაბარდუხი R, < cet. 15 ბაბაყველა d. 16 ყუავი+კაჭკაჭი R. 16 ჭკა] აშიაზე ჩამატებული A, <Rd. 16-17 ჭილყუავი+ბუქაჭოტი R. 17 კაჭკაჭი<R. 17 ყოდალა A, ჭოკა ყოლა d, ჭოკა ყოდალა R. 17 იყარი d. 17 ჩხიკვი+ჭოკა R. 17 ყარაულა+პირმყარა ოქროპირი R. 21 სუნნელითა Rd. 21 სტა და სხვა d. 23 კავკასია d. 24 დღისა R. 25 კ-ლ] A, 30 d, კ გინა ლ B. 25 მჯერი A. 25 ქამსა] დროსა R.

1 აშიაზე (R): ესე კოლინბური არს რომელსა სპარსნი საყავს უწოდებენ, ჭიჭკავსა ზედა უმცირესია, ჭრელი და შვენიერი. ტფილისის გარეშეშო წალკოტნი სავსე არიან, ზამთარ და ზაფხულ უცხოდ ჭშტვენს. და ვ ი თ რ ე კ ტ ო რ ი.
2 ესე შაბარდუხი არს შავი ქორი. და ვ ი თ რ ე კ ტ ო რ ი.

ზაფხულისასა გასქდების და, თუ შთაუტეო კაცი, მცირეს ქამს ვერ
 ძალ-უცს დათმენად სიცივისა; და ქუეშე მისსა დის მდინარენი, და
 არს ყინულნი მწუანე და წითელი, ვითარცა კლდე, სიძუელის გამო.
 ხოლო დიან მთისა მისგან მდინარენი იმიერ და ამიერ მრავალნი, და
 შორის მთისა ამის სცხოვრებენ კაცნი. სხუა არს მთა სამჯრით, 5
 რომელი იწყების შავის ზღვთვე და განვლის აზრუმს, ბასიანს და
 მოვალს ბარდა-არაზამდე¹, და არა ეგრე მყინვარე და მაღალი, არა-
 მედ თოვლნი მარადის აუღებელად, გარნა ადგილ-ადგილს. და ეგ-
 რეთვე მდინარენი დიან იმიერ და ამიერ. კუალად არიან საშორის
 მათსა მთანი დიდროვანნი და მცირენი, და კლდენი საშინელნი და 10
 შუენიერებით აღმატებულნი, არამედ თვს-თვს ადგილს იწეროდენ.

მ დ ი ნ ა რ ე თ ა და ტ ბ ა თ ა თ ვ ს

კუალად მდინარენი მრავალნი და წყარონი დიდ-დიდნი, ციენი,
 B 23 გემოიანნი და შემრგონი, და მკურნალნი სენთანი, და ტბანი დიდნი
 R 27 და მცირენი, არამედ ვიეთნი თევზითა ტკბილითა საესენი და ვიეთ- 15
 ნი უქმარნი.

თ ე ვ ზ თ ა თ ვ ს

ხოლო წყალთა შინა თევზნი არიან: ორაგული, ზუთხი, ანდა-
 კია, გოჭა, ჭანარი, ლოქო², კაპოეტი, კარჩხანა, მწერი, კალმასი,
 ფიჩხული და წვრილნი თევზნი მრავალნი და სხუანიცა. 20

მ ძ რ ო მ თ ა თ ვ ს

ხოლო არიან მძრომნი მაწყინარნი: გუელნი მკბენელნი, ღრი-
 ანკელნი გესლიანნი, გუელ-ხოკერა, ჯოჯო, ფსუენი, ხულიკი, კუ,
 თაგვ და სხუანიცა.

1 გასქდების+იგი d. 3 ყინული d, ყინული R. 8 აღუღებლად d. 8 ადგი-ადგილს A.
 9 საშორის RAM, საშუალ d, შორის B. 11 იწეროდენ იწრო ოდენ Rdm. 12 სათუ-
 რი < Rd. 18 არიან+ესენი d. 18 ორაგული Rd. 18 ზუთხი d. 19 ანდაკია+კობრი
 რომელ არს R. 19 ჭანარი+ბოლო წითელი, წვერა, რომელ არს მურწა R. 20 ფიჩხული+
 ნაფოტა ცმორა R. 20 სხუა გუარნიცა d. 22-23 ღრიანკელი A, ღრიანკალი R. 23 ხუ-
 ლიკი+ანკარა R. 24 სხუანიცა+მრავალ ეს გუარნი გესლიანნი R.

1 არაზამდე. R აშიაზე: არაზი არს, რომელსა ეწოდების რახსს მდინე, ესე მდინარე
 არს ოთხთა მდინარეთაგანი, რომელსაცა საღმრთო წერილი გეონად უწოდებს. და ვ ი თ
 რ ე კ (ტ ო რ ი).

2 აშიაზე (R): ლოქო არს სომხური, ხოლო ქართულად ეწოდების ლლაგი. და ვ ი თ
 რ ე კ ტ ო რ ი.

მ წ ე რ თ ა თ ვ ს

ხოლო მწერნი: კოლო, ბუზი, ბორა, კრაზანა, კაცთა და პირუტყუთა მაწყინარნი, და სსუანიცა დიდნი და მცირენი მრავალნი. არამედ ფუტკარი სარგებლიანი, რომლისა თაფლი ვიეთთა ადგილ-
 5 თა, ვითარცა შაქარი შეყინებული და სპეტაკი, და ცვლთა და თაფ-
 ლთა სიმრავლე არს. ხოლო არს შემკობილი მითთა და ბართა,
 რამეთუ არა არს ადგილი, რომლისა მთა-ბარი არა იყოს ესრეთ,
 რამეთუ ბ, გ, ვ ქამს მთიდან ბარს და ბარიდამ მთას არა მიიწე-
 10 ოდეს. არამედ მთათა ხორბალი, ქრთილი, შვრია, სელი და ხილნი,
 რომელნი დავსწერეთ, მთისანი ნაყოფიერებს და სსუანი არარაჲ,
 ხოლო ბართა ყოველნივე ზეითწერილნი.

კ ა ც თ ა თ ვ ს

ხოლო კაცნი ამის ქუეყნისანი არიან სარწმუნოებით ქრისტიან-
 ნენი, რომელთა მიიღეს ჰრომით ქამსა დიდის კოსტანტინესასა და
 15 სილიბისტროსსა წესნი და რიგნი ძუელნი ბერძენთა ბასილის კაბა-
 ლუკიელისათა და შუდის კრებისა უპყრავთ მტკიცედ, არამედ
 მძლავრებით უკეთუ ვინმე მიიქცის, ოდეს იცის ქამი, კუალად ეგე-
 ბის ქრისტიანედ შემნანე. ხოლო ანაგებით არიან კაცნი და ქალნი
 შუენიერნი, ჰაეროვანნი, შავ თუალ-წარბ-თმოსანნი, თეთრყირმიზ-
 20 ნი, იშუთ შავგურემან და მოყვითან, იშუთ თუალჭრელ და გრემანი,
 და მწითურ ანუ თეთრ. ქალთა თმა გარდაშუებული და დაწული.
 R 28 ხოლო კაცთა ყურთა ზედა მოკუეცილნი; წერწეტნი, უმეტეს ქალ-
 ნი, იშუთ სქელნი, მვნენი მუშაკნი, ჭირთა მომთმენნი, ცხენსა ზედა
 და მჭედრობათა შინა კადნიერნი, მკვრცხლნი, მსწრაფლნი, რამეთუ
 B 24 ვიეთნი ლ გ ეჯს ი დ ქამს გაირბენს. სალაშქროთა შინა ახოვანნი,
 საჭურველთ მოყუარენი, ამაყნი, ლაღნი, სახელის მეძიებელნი ეს-
 რეთ, რამეთუ თუსთა სახელთათუს არა რიდებენ ქუეყანასა და მე-
 ფესა თუსსა, სტუმართა და უცხოთ მოყუარენი; მხიარულნი, უკე-
 თუ ორნი ანუ სამნი არიან, არარაჲ შეიჭირვიან; უხუნი, არცა თუსსა

1 სათური < d. 2 ტრაზანა d. 5-6 ~ თაფლთა და ცვლთა R. 8 და ბარიდამ მთას < R. 9 შურია Rd. 10 სბუ d. 11 ყოველივე A. 13 ქვეყნისა A. 14 მოიღეს AR. 14 ქამსა] დროსა R. 15 ძველი A, ძეგლი R. 15 ვასილი R. 15-16 კაბადუქიელისათა A, კაბადო- კიელისათა R. 16 უპყრავსთ R, უპყრისთ d. 17-18 ეგის R. 19 შტენიერ ფორიანნი d; შვეიერნი ფეროვანნი B. 19 შავ] შავთ AB. 19 შავთუალწარბწამწამთმოსანნი R. 23 ზრქელნი R. 23 მომთმენნი R. 23 ცხენთა d. შინა] ზა d. 24 არა რაჲს d. 26 საჭურველ-მოყუარულნი R.

და არცა სსუსას კრძალვენ; საუნჯეთა არა მმესველნი, გონიერნი, მსწრაფლ-მიმქდომნი, მჩემებელნი, სწავლის მოყუარენი. არამედ არს ქამი რაოდენიმე, არღარა ისახელების ცოდნა, თვნიერ წიგნის კითხვისა და წერისა, გალობა-სიმღერისა და სამწედროსაგან კიდე, და ჰგონებენ დიდ-მცოდინარობად¹. ურთიერთის მიმყოლნი, სიკე-
 5
 7^a ბოროტზედ ადრე მიმდრეკენი, თავწედნი, დიდების მოყუარენი, თუალ-მგებნი და მოთაკილენი. ხოლო რომელნი მათათა შინა სცხოვრებენ, მგზავსნი ნადირთა, გარნა გონიერნი.

ხოლო შემოსილნი არიან ქართველნი და კახნი ერთრიგად; 10
 თავს სკლატისაგან ანუ შალისაგან ქუდი გრძელ-წვრილი, ბეწვებუ-ლი, აფროსანი; ტანს კაბა ლარისა, სკლატისა ანუ ჩოხისა მუქლთ ქუმომდე, მაზედ სარტყელი, შიგნით საგულე ბამბიანი კაბის უმოკ-
 15
 29^a ანუ ტილოსა. არამედ ცხენისა ზედა მოსიათ საწარმართული² და მოგუნი, თვნიერ მისსა — არა; ფერჯთა ჰაიჭი და წულა ტყავისა ანუ სკლატისა, ხოლო მაშია სპარსული; უმცირესთა ჩუსტი და ქალა-
 20
 15^a მანი. კუალად ტყავ-კაბა კაბისაგან უმოკლე და ტყავი ზამთარს დი-დი [არამედ პირველ ერთმეფობასა შინა სცმიათ სხუაგუარ: თავს
 25
 15^a ქუდი გრძელი, რომლისა კუნჭული ბეჭსა ზედა მცემელი და გრძელ-ბეწოსანი, პერანგიბერული ტილოსი, საგულე და კაბა გრძელი კო-ჭამდე უღილოდ, მას ზედა სარტყელი ფორჩაშუებული, ტყავი დიდი საწელ-ვიწრო და ფერჯთა ზედა მოგუ³, ვითარცა იცნობიან ნახატებ-
 25
 თა ზედა]. ქ ა ლ თ ა ც ა მ გზავსად, გარნა სარტყელთა წუერნი ჩაშუე-

1 მესტლნი d, მმესტლნი R. 3 ქამი] დროა R. 5 გარნა არიან ურთიერთარს მიმყოლნი R. 7 და დიდების R. 8 რომელნიცა R. 10 სათაურად სწერია: თუ ვითარ ჰმო-სიესო ქალთა და კაცთა საქართველოასათა R. 11 გრძელ წულილი d. 12 ჩოხისა] შალისა R. 13 მას ზ^a d, მასზედ R. 15 სრულიად < R. 15 ბამბისა R. 17 მისა AR. 18-19 ქალ-მანი R. 19 ზამთარ d. 20 ერთსმეფობასა A.

1 „დიდმცოდინარობად“. R უმატებს: ხოლო ვიეთთამე უწყიან ჰველადვე ფილოსოფია, წიგნნი პლატონისა და არისტოტელისა და სხუათა ფილოსოფოსთანი, და ეგრეთჲ მამათა წმიდათა დოღმატნი და ლ^ათისმეტყველებანი. და ვიეთთაღა იციან მხატვროზანი ძველისა ბერძნულეზრისა კელოვნებითა, წყლითა და ზეთითა ფიცართა და ტილოთა ზედა. კ^ად უწყვიან ყოველთავე სამამაცოთა საჭურველთა კეთებანი და ყოველნივე საქმარნი კელოვნებანი რაჲცა არიან, და არცა ერთი აკლსთ. გარნა არიან.

2 აშიაზე (R): საწარმართული არს შალგარი, გინა ნიფხავი კვართი, და ვით რეკ-ატორი.

3 აშიაზე (R): მოგვი არს ჩექმა. დ. რ ე ქ.

B 25 ბულნი და მას ზეით კაბა-ახალუსი ამოჭრილი, და თვნიერ პერან-
 გისაგან კიდე არარაჲ ჰფარავს, და პერანგი მჭკრვალი, ჯორცის მჩე-
 ნელი, უპაიჭოთ ნიფხავი და ფერჯზედ წულა-მაშია; სოლო თავი
 ქალწულთა: კაენი თვისისავე თმისა დაწუთა ზედა და ქუდი ანუ ლე-
 ჩაქი, არამედ ქრმოსანთა კავსა ზედა დაწუს აქესთ თმა შეწნული, 5
 მსხვილი, იმიერ და ამიერ, და ყბას ქუეშ მარგალიტით შემზადე-
 ბულს ამოიდებენ და თხემსა ზედა შეიკურნენ, და ჰბურავთ მასზედ
 ლეჩაქი. კუალად სამკაულნი იციან მრავალგუარნი, ზოგნი თვსნი და
 ზოგნი სპარსთანი; ზამთარ კაცთა და ქალთა ქათიბი, ტყავი და ტო-
 ლომა ბეწულნი; გარნა ქალთა კაბა და ტყავი ვიდრე მიწადმდე. სო- 10
 ლო იმერთა მცირედ რაჲმე განიყოფების, არამედ ქუდი მცირე ნაჭ-
 რისაგან, რომელი არა ბურვით, გარნა მდებარე არს თხემსა ზედა,
 და ზამთარს მოსიათ ტოლომა ოსმალური. სოლო მე ს ს თ ა დი-
 დებულთა ვითარცა ოსმალთა, და გლეხთა რომელთამე ვითარცა
 ბ ე რ ძ ე ნ თ ა, და რომელთამე ვითარცა ქართველთა გლეხთა. 15

1 ახალუსი A. 2 მჭვირვალი d. 5 კავსა] თავსა R. 5 დაწუთ d. 7 შეიკურენ A,
 შეიკურენ d, შეიკრვენ R. 7 ჰბურავსთ Rd. 8 ზოგი A. 9 ქათიბნი d. 13 ზამთარ Rd.